

Salailtiin ja kärsittiin

Nonkommunikaatio ja arkistojen hiljaisuudet sukupuoli- ja naistentauteja koskevissa
kyselyvastauksissa

Emma Pietilä

Pro gradu –tutkielma

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos

Kulttuurien tutkimuksen tutkinto-ohjelma

Folkloristiikka

Humanistinen tiedekunta

Turun yliopisto

Kevät 2025

Turun yliopiston laatu järjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu

Turnitin OriginalityCheck -järjestelmällä.

Pro gradu -tutkielma

Kulttuurientutkimuksen tutkinto-ohjelma, Folkloristiikka

Emma Pietilä

Salailtiin ja kärsittiin: Nonkommunikaatio ja arkistojen hiljaisuudet sukupuoli- ja naistentauteja koskevissa kyselyvastauksissa

Sivumäärät: 71

Tutkielmassa tarkastellaan sukupuolitauteihin ja naistentauteihin liittyviä arkiston hiljaisuuksia nonkommunikaation käsitteen avulla. Tutkielmassa käytetään aineistona Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen arkistoon on tallennettua Turun yliopiston Kansatieteen laitoksen vuonna 1972 julkaistua kyselyä 46 *Kansanparantajista ja kansanomaisista parannustavoista*. Kysely sisälsi kaikkiaan 38 numeroitua kysymystä, joista viimeisessä luetellaan useita erilaisia sairauksia ja kysytään niihin liittyviä tietoja. Kyseisessä luettelossa tiedustellaan myös sukupuoli- ja naistentaudeista. Se, miksi sukupuoli- ja naistentauteja tarkastellaan samassa tutkimuksessa, kumpuaa aineistosta.

Tässä tutkielmassa pyritään kartoittamaan paitsi vastaajien tietoja sukupuoli- ja naistentaudeista, myös tarkastelemaan aiheiden ympärillä vallinnutta häpeää ja hiljaisuutta nonkommunikaation, muistitietotutkimuksen, arkistojen hiljaisuuksien ja arkistokirjoittamisen avulla. Nonkommunikaatiolla tarkoitetaan kommunikoinnista kieltäytymistä, jota ilmeni vastauksissa. Arkistokirjoittamisen ja muistitietotutkimuksen avulla tarkastellaan kuinka vastaukset muodostuvat ja miten niihin muodostuu hiljaisuuksia. Arkistojen hiljaisuudella taas tarkoitetaan arkistoihin eri tavoilla muodostuneita hiljaisuuksia.

Aineistosta kävi ilmi kuinka häpeä ja hiljaisuudet kietoutuivat yhteen. Tutkimus laajentaa käsitystä arkistojen hiljaisuuksista, jolloin hiljaisuudet eivät ilmene vain institutionaalisina hiljaisuuksina tai poissaoloina, vaan myös arkistoon tallennettuina hiljaisuuksina. Nonkommunikaatio-käsitteen käyttö tarjoaa uusia tapoja tavoittaa ja käsitellä hiljaisuuksia.

Avainsanat: arkistot, arkistoaineistot, diskurssianalyysi, diskurssiteoria, hiljaisuus, häpeä, muistitieto, muistitietotutkimus, naistentaudit, sukupuolitaudit, vaikeneminen

Sisällysluettelo

1	Aluksi	5
1.1	Johdanto	5
1.2	Aineisto ja etiikka	7
1.3	Kirjallisuus ja aiempi tutkimus	11
2	Metodit ja keskeiset käsitteet	15
2.1	Nonkommunikaatio käsitteenä	15
2.2	Nonkommunikaatio metodina	17
2.3	Muistitieto ja hiljaisuudet	22
3	Konteksti	26
3.1	Arkistojen hiljaisuudet ja arkistokirjoittaminen	26
3.2	HKTL-arkisto ja kyselyt	29
3.3	Historiallinen konteksti: Sukupuolitettujen tautien ja häpeän historia	31
4	Arkistoitu informaatio, häpeä ja hiljaisuus	38
4.1	Mitä sukupuoli- ja naistentaudeista kerrotaan	39
4.1.1	Sukupuolitaudit	39
4.1.2	Naistentaudit	47
4.2	Miten sukupuoli- ja naistentaudeista tietämättömyys ilmaistaan	52
4.3	Sanaton perintö: Miten nonkommunikaation luo hiljaisuuksia kulttuuriin sekä arkistoihin?	58
5	Lopputulema	64
	Muut lähteet	66
	Lähteet	67

1 Aluksi

1.1 Johdanto

Tämän pro gradu -tutkielma tarkastelee sukupuoli- ja naistentauteja koskevia kieltoja ja hiljaisuuksia kyselyvastauksissa. Käsittelen näitä teemoja nonkommunikaation käsitteen kautta. Nonkommunikaatio on Gregory Batesonin (1904–1980) luoma käsite, joka on hyvin laaja-alainen ja helposti muokattavissa. Nonkommunikaatio on kommunikointijärjestelmässä tapahtuvaa kertomattajättämistä, jota voidaan havaita paitsi tilannekohtaisuuden myös kommunikointia ohjaavien metaviestien avulla. Bateson itse määritteli nonkommunikaation kattavan sekä mielen sisäiset liikkeet että sosiaalisen vuorovaikutuksen, ja se voi ilmetä muun muassa unohtamisena tai valehteluna (Knuutila et al, 2002, 8). Nonkommunikaation käsitteen avulla tarkastelen kyselyvastausten hiljaisuuksia sekä kieltoja, jotka ovat peräisin kulttuurista, jossa vastaajat elivät.

Ymmärtääkseni nonkommunikaatiota liittyen sukupuoli- ja naistentauteihin ja kuinka ne ilmenevät arkistojen hiljaisuuksina, rakennan kaksi ensimmäistä analyysilukuani seuraavien kysymysten varaan: **Mitä sukupuoli- ja naistentaudeista kerrotaan?** Tämän kysymyksen ja osion tarkoitus on kartoittaa kyseisiin tauteihin liittyviä tietoja. Toinen tutkimuskysymyksen ja analyysilukuni on: **Miten sukupuoli- ja naistentaudeista tietämättömyys ilmaistaan?** Tämän kysymyksen avulla pyrin avaamaan sitä, miten tietämättömyyden ja kiellot ilmenevät aineistossa metaviestien avulla. Lisäksi pyrin nostamaan esille ja analysoimaan vastaajien selityksiä tietämättömyydelle tai kieltäytymiselle. Näiden kysymysten vastausten pohjalta rakennan vastausta viimeiseen analyysilukuun ja kysymykseeni: **Miten nonkommunikaatio luo hiljaisuuksia kulttuuriin sekä arkistoihin?** Tässä luvussa tarkastelen miten nonkommunikaatio ilmenee arkistoissa, ja luo hiljaisuuksia sekä arkistoon että kulttuuriin, ja mitkä ovat hiljaisuuden syyt sekä seuraukset. Analyysiluvut ja kysymykset tukevat ja rakentavat toisiaan osana nonkommunikaation ja arkistojen hiljaisuuksien ymmärtämistä. Edellä mainittuihin kysymyksiin vastaamisen lisäksi tämän tutkielman tarkoitus on tarjota metodia, joiden avulla nonkommunikaatiota voidaan havaita ja tulkita.

Pro gradu -tutkielmani on jatkoa kandidaatintutkielmaani, jossa tarkastelin vastaajien toimijuutta nonkommunikaation avulla. Jaoin vastaajat kolmeen erilaiseen toimijaluokkaan, jotka olivat ”hiljaisuuden rikkojat”, jotka vastasivat kysymyksiin, ”tietämättömät toimijat”,

jotka ilmaisivat tietämättömyytensä aiheisiin tai sen, ettei niistä puhuta sekä ”vaikenijat”, jotka jättivät kyseisiin kohtiin vastaamatta. (Pietilä 2020.) Tässä Pro gradu -tutkielmassa keskityn vaikenemisen kulttuurin aiheuttamiin vastauskäytäntöihin ja nonkommunikaatioon, jotka lopulta tuottavat hiljaisuuksia arkistoon.

Kansanparannus on yksi kansanperinteen ja folkloren yleisimmistä ilmenemismuodoista. Kautta aikain ihmiset ovat pyrkineet parantamaan erilaisia sairauksia, vaivoja ja vammoja elinympäristönsä tarjoamalla resursseilla sekä milloinkin vallinneiden resurssien, maailmankuvien ja uskomusten voimilla. Suomessa kansanparannus eli pitkään auktorisoidun lääketieteen rinnalla halvempänä vaihtoehtona, johon tavallinen kansa ensisijaisesti turvautui tai viimeisenä keinona, jos lääkäreistäkään ei ollut apua.

Tutkimusaineistonani käytän Turun yliopiston vuonna 1972 julkaisema Kansatieteen laitoksen kysely 46: ”Kansanparantajista ja kansanomaisista parannustavoista”, joka kartoitti 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä tapahtunutta murrosta aikana, jolloin apteekit ja lääkärit alkoivat toimia myös syrjäseuduilla ja kansanparannustaidot alkoivat vaipua unholaan. Kyselyssä huomioitiin 1900-luvun terveydenhoitokulttuurissa tapahtunut muutos, mutta kyselyn pääpaino oli vanhoja parannustapoja ja -uskomuksia koskevan tiedon kartuttamisessa. Vastauksia kertyikin lopulta 404 kappaletta, joista läpikäyn 150. Laajassa ja yksityiskohtaisessa kyselyssä kysyttiin myös sukupuoli- ja naistentaudeista, mutta useimmissa vastauksissa näihin kysymyksiin kumisi vastakäiksi vain kiellot ja hiljaisuus.

Kulttuurien tutkimuksessa ja humanistisissa tieteissä sukupuolitauteja ja naistentauteja ei ole tutkittu kovin paljoa. Syfilistä eli kuppaa on käsitelty eniten, sillä siihen liitettiin myös moraalisia ja yhteiskunnallisia ilmiöitä ja niistä juontuneita mielikuvia (ks. esim. Turpeinen, 2012; Vainio-Korhonen, 2018; Spongberg, 1997). Naistentaudeista lähimmät tutkimukset koskevat kuukautisiin liittyviä käsityksiä ja rituaaleja sekä synnytyksiä (ks. esim. Helsti, 2000; Forstadius, 1987). Huolimatta siitä, että kuukautiset, raskaus ja synnytys eivät ole varsinaisia sairauksia, ne saattavat aiheuttaa sairauksien kaltaisia oireita, joten käsittelen myös niitä tutkimuksessani. Sukupuoli- ja naistentaudeista ei ole puhuttu niiden ympärillä vallinneen vaikenemisen kulttuurin vuoksi. Se on johtanut siihen, että meillä ei ole juurikaan tietoja näistä taudeista ja niiden ympärillä vallinneista käsityksistä, jolloin niiden tutkiminen on vaikeaa. Miten tutkia sellaista, johon ei haluta tai voida vastata?

Vaikenemisiä ja sen eri muotoja on tarkasteltu humanististen ja yhteiskuntatieteellisten tutkimusten saralla, mutta ilman yhteneviä menetelmiä ja terminologiaa tutkimukset ovat hajanaisia. Tähän ongelmaan näen ratkaisuksi nonkommunikaatio-termin käyttöönoton, sillä sen avulla on helppo tarkastella erilaisia vaikenemisten ja hiljaisuuksien ilmiöitä.

Tutkimukseni sijoittuu arkistoalan kenttään tutkimalla arkistojen hiljaisuuksia, ei tosin asiakirjalähtöisesti tai arkiston vallan näkökulmasta, vaan arkistoaineistosta kumpuavina hiljaisuuksina. Folkloristiikan näkökulmasta taas tutkimukseni tarkastelee muistitiedon tuottamista sekä kerronnan tai paremminkin kertomatta jättämisen tapoja.

1.2 Aineisto ja etiikka

Tämän tutkielman aineistona on 150 kappaletta vastauksia, joista 40 olen lukenut läpi jo aiemmin kandidaatintutkielmaani varten ja loput 110 arvoen nostamalla hatusta aineiston arkistotunnuksia, kirjaimellisesti. Aiemmat 40 vastausta päätyivät kandidaatintutkielmaani siten, että luin järjestyksessä vastauksia väliltä aakkosväliltä L-Ö niin kauan, kunnes olin saavuttanut kandidaatintutkielman vaativuuden huomioon ottaen riittävän saturaation.

Kandidaatintutkielmassani päädyin kyseiseen aakkoselliseen rajaukseen sen vuoksi, että olin eräällä kurssilla läpikäynyt kyseistä aineistoa ja löytänyt sieltä vastauksia, joihin halusin palata kandidaatin tutkielmassani. Tässä tutkielmassani arvoen loput 110 vastausta koko kyselyaineistosta väliltä A-Ö.

Kysely sisälsi kaikkiaan 38 numeroitua kohtaa, liittyen aina kuppareista lääkäreihin ja apteekeista luonnonlääkintään ja tautikuvauksiin. Numeroiden takana saattoi olla useampia useampi kysymys ja erityisesti tarkastelemani kysymys 38 oli erittäin laaja, sillä se sisälsi 22 kohtaa erilaisista sairauksista, ja useassa kohdassa oli merkittynä useampi sairaus. Kysely ei pääasiassa pykinyt ohjaamaan vastaajien vastauksia, mutta kohdassa 36 kysyttiin myös sairauksien syntysyistä ja sulkuihin oli annettu esimerkiksi ”sallimus” ja ”tartunta”. Esimerkit ovat olleet ohjaavia, sillä vastaajat myönsivät kyseisten esimerkkien pitävän paikkansa ja vain muutama kertoi muista mahdollisista sairauksien syntysyistä tai selittivät edellä mainittuja. Kysymyksissä 38 kehoitetaan kertomaan mitä vastaaja tietää luettelossa olleista sairauksista. Kymmenien sairauksien joukossa oli listattuna myös sukupuolitaudit ja naistensairaudet allekain omille riveilleen. Näistä sairauksista harva kuitenkin rohkeni tai tiesi kertoa.

Huolimatta siitä, että kyselyvihon kysymykset ovat numeroituja ja osa vastaajista oli numeroinut vastaukset tai ainakin vastasivat kysymysjärjestyksessä. Luin vastaukset

kokonaisuudessaan, sillä osa vastaajista ei vastaa kysymyksiin järjestyksessä. Osa vastaajista on saattanut kirjoittaa joitakin sukupuoli- ja naistentauteihin liittyviä asioita eri kohtiin kuin missä niitä kysytään.

Vastaajiin ja heidän vastauksiinsa viitataan Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkiston (HKTL-arkiston) antamilla tunnuksilla ja henkilötietoja suojaan arkiston käytösäntöjen mukaisesti. Vastaukset ovat pseudonymisoituja, eli vastaajia ei voida tunnistaa, mutta jotkin heidän ominaisuutensa kuten ammattinsa tai sukupuolensa voivat käydä ilmi kyselyn mukana lähetystä kortista, johon vastaajat ovat täyttäneet henkilötietonsa tai itse vastauksista. Suurin osa vastaajista oli esimerkiksi merkinnyt ammattia tiedustelevaan kohtaan kirjoitushetken työstätyksensä, joka useiden kohdalla oli ”eläkeläinen”. Sikäli varmasti paikkansa pitävä ”ammattiasema” ei kuitenkaan kerro onko vastaajalla ammattinsa puolesta esimerkiksi sairaanhoitajana ollut mahdollisuutta tietää tässä tutkimuksessa tarkastelemistani taudeista. Joissakin tapauksissa käytän ilmi tulleita henkilötietoja kontekstoidakseni vastauksissa annettuja tietoja ja sekä osana aineiston analysointia. Esimerkiksi miehillä ja naisilla voidaan lähtökohtaisesti olettaa olevan erilaiset tiedot ja kokemukset esimerkiksi kuukautisiin liittyen. Olen kirjoittanut lainaukset sellaisinaan, mutta olen merkinnyt hakasulkuihin osat, joiden kirjoitusasusta en ole ollut aivan varma.

Riikka Taavetti käsittelee pro gradu -tutkielmassaan *Rivien välistä: Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historian tutkimuksen lähteet ja suomalaiset arkistoratkaisu* sitä, millaisia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä koskevia aineistoja tutkimuksissa käytetään ja miten niitä säilytetään arkistoissa. Tutkielmansa lopussa hän nostaa esille kuinka yksilöillä ja yhteisöillä on oikeus paitsi tulla muistetuksi, myös oikeus unohtaa. (2013, 77) Taavetti huomauttaa, että viranomaisarkistot säilyttävät asiakirjoja, joista ihmisen kokemukset käyvät ilmi, ja kyseenalaistaa sen tuleeko myös järjestöjen toistaa tätä pakkoa (2013, 77) ja kenties myös kontrollia kerätessään aineistoja. Toisaalta joskus viranomaiset kontrollitoimista kertyneitä asiakirjoja on voitu myöhemmin käyttää myös kontrollikeinojen kohteena olleiden henkilöiden äänenä (Seidelin & Larsen 2021, 187; ks. esim. Vainio-Korhonen 2018.)

Taavetti nostaa esille, että vaikka syrjivien ja väkivaltaisten ilmiöiden sekä niiden kohteeksi joutuneiden henkilöiden olemassaolo tulisi säilyttää historiankirjoissa, tulee myös miettiä, tuleeko yksilön avata omia kipeitä kokemuksiaan ja antaa ne säilytettäväksi (2013, 77). Samat

kysymykset oikeudesta vaieta ja unohtaa ovat läsnä myös tässä tutkimuksessa. Tutkimukseni tarkoituksena ei ole nostaa esille tai saada selville yksittäisten ihmisten kokemuksia sukupuoli- tai naistentaudeista, vaan avata niitä kokonaisvaltaisia kulttuurisia käytänteitä, joilla näistä asioista vaietaan ja jotka saavat ihmiset vaikenemaan.

Hilkka Helsti on kotisynnytyksiä tutkivassa teoksessaan pohdiskellut ”unohtamisen” tulkintaa analysoidessaan kirjoittajien kertomuksia kotisynnytyksistä. Unohtaminen ei tarkoita sitä, että vastaajat olisivat oikeasti unohtaneet kertoa jotain, vaan sitä, että vastauksista puuttuu jotain, jota Helsti ennako-oletustensa ja -tietojensa valossa odotti löytävänsä. Tällöin kyseessä on vastaajan ja lukijan välisestä kulttuurierosta sekä viesti kulttuurin muutoksesta, johon kannatta kiinnittää huomiota. (Helsti 2000, 22–23.) Käytännössä aina se, mitä tutkija olettaa vastaajan unohtaneen on tutkijan ennako-oletuksiin perustuvaa tulkintaa, ellei vastaaja itse ilmaise unohtamistaan.

Pauliina Latvala taas on pohtinut kuinka tutkijan ominaisuudet ja tuntemukset vaikuttavat tutkittavan luentaan, siihen mihin kiinnittää huomioita ja mitä kysymyksiä aineistolle esittää (Latvala 2004, 150). Omien vaikutteidensa tiedostaminen ja sen tiedostaminen, miten ne vaikuttavat siihen mitä olettaa aineistosta löytävänsä tai miten rakentaa tutkimuksensa konteksti. Tutkija ei ole tabula rasa, joka vastaanottaa aineiston sellaisenaan, vaan aiemmat kokemukset ja opittu tieto rakentavat esioletuksia sekä -ymmärrystä, jotka auttavat ja ohjaavat aineiston luentaan. Myös tutkijan ominaisuudet voivat vaikuttaa aineiston luentaan, ja tiedostettuna ja reflektoituna se ei ole lainkaan huono asia, vaan monipuolistaa tutkimuksiin liittyviä näkökulmia. Rohkenen kysyä, olisiko miesoletettu tutkija kiinnittänyt huomiota siihen, että sukupuolitaudit ja naistentaudit samaistettiin samanlaisiksi sairauksiksi?

Rajaukset, joiden avulla tässä tutkielmassa käsitellään sukupuolta ja seksuaalisuutta sekä näkökulma, jossa tarkastellaan sukupuoli- ja naistentauteja yhdessä, kumpuavat aineistosta, vastaajien antamista vastauksista. Siihen miten ja miksi vastaajat yhdistivät sukupuoli- ja naistentaudit toisiinsa voit lukea tämän tutkimuksen luvuista 4.1–4.3. Käsitellen tässä tutkimuksessa naistentauteina tai -sairauksina sellaisia olotiloja, kuten kuukautisia ja raskautta, jotka eivät ole sairauksia sinällään, mutta oirehdintansa vuoksi sairaudenkaltaisia tiloja. Kuukautiset ja synnytys ovat myös asioita, joita suurin osa vastaajista käsiteli vastauksissaan koskien naistentauteja. Myös se, miksi tässä tutkimuksessa ei käsitellä

miestentauteja kumpuaa aineistosta, niistä ei erikseen kyselyssä kysytty ja vain kaksi vastaajaa (TYKL/Kys/46/183 ja 374) nosti kyseisenlaiset sairaudet esille.

Aineistossa naistentaudeiksi on nimetty myös sairauksia, joihin henkilö voi sairastua sukupuolesta riippumatta. Kenties juuri kyseinen seikka alleviivaa sen, että myös terveyteen, parantamiseen sekä lääketieteeseen liittyviä käsityksiä ohjaavat aina vallitsevan yhteiskunnan arvot, normit, käsitykset sekä arvostukset. Sukupuolesta riippumattomien sairauksien sukupuolittaminen ei ole uusi ilmiö, esimerkiksi sydänsairaudet on nähty miesten sairauksina (Honkasalo 2008, 104) ja historiassa tunnettu hysteriaa diagnosoitiin lähestulkoon ainoastaan naisille (ks. Kortelainen 2003, 85).

Sukupuolten ja seksuaalisuuksien historiallisesta ja nykyisestä moninaisuudesta huolimatta tässä tutkimuksessa sukupuoli käsitetään binäärisesti. Binäärinen sukupuolikäsitys kumpuaa aineistosta, mutta myös käsittelemäni ajan sukupuolikäsityksistä sekä käsittelemieni ilmiöiden sukupuolittuneisuudesta. En viittaa niin sanottuun biologiseen sukupuoleen (sex), jollan viitataan lisääntymiseen liittyviin ominaisuuksiin (ks. Rossi 2010, 22), jotka eivät kuitenkaan kaikilla lajeilla ole binääriset. Binäärisen sukupuolijakauman käyttö tässä tutkimuksessa, ei kuitenkaan tarkoita, etteikö sukupuolenmoninaisuuden ilmaisua olisi tiedostettu vastauksia analysoitaessa, niitä ei vain ilmennyt tarkastelemissani vastauksissa. Sukupuolen moninaisuuden ilmaisusta Suomen historian ja kulttuurin kontekstissa voi kuitenkin lukea esimerkiksi Jan Löfströmin tutkimuksesta *Sukupuoliero agrarikulttuurissa: "se nyt vaan on semmonen"* (1999). Tutkimuksessani on myös vahva hetero-oletus, joka sekin kumpuaa aineistosta, mutta helpottaa myös miesten ja naisten eri roolien ja eriytyneiden elämänalueiden tarkastelua aikansa kontekstissa.

Konteksti on käsite, joka tarkoittaa asiayhteyttä tai taustaa, ja jota tulen käsittelemään osana tämän tutkimuksen metodologiaa luvussa 2.2., mutta se ansaitsee myös osansa osana tutkimukseen liittyvää eettistä pohdintaa. Anna Hynninen on artikkelissaan tutkinut arkistokirjoittamisen kontekstointia. Konteksti voidaan määritellä laajasti tai suppeasti, ja sillä voidaan viitata niin tilannekohtaisuuteen, kulttuuriseen taustaan sekä tutkittavaa ilmiötä edeltäneeseen tai sitä seuranneeseen aikaan. Konteksteja on rajattomasti, mutta niiden rajaaminen on aina valinta, jonka tutkija tekee oman tutkimuksensa tueksi, mutta jota tulee myös perustella. Kontekstit ovat vaikuttaneet sekä tutkittavan aineiston syntyyn, mutta myös myöhemmin tutkijan tekemään tulkintaan. (Hynninen 2011, 262–263, 290; ks. myös Taira

2006, 71–76). Rakentaessaan konteksteja omalle tutkimukselleen tutkija pyrkii määrittelemään myös aineiston syntyhetkellä vallinneita konteksteja, joiden on arvioitu vaikuttavan syntyneeseen tekstiin. Kontekstien rakentaminen on aina kuitenkin yleistävää, vaikka tarkastelunäkökulma olisi rajattu koskemaan vain yhtä tilannetta. Yleistämisen lisäksi konteksteja osa rajautuu ulkopuolelle.

Siinä missä aikansa asenteet ja ajankohtaiset ilmiöt ovat vaikuttaneet vastaajien vastauksiin, vaikuttavat omat aikansa ilmiöt myös tutkijan tulkintaan. Tutkijan onkin hyvä tiedostaa henkilökohtaiset ja yhteiskunnalliset vaikutteensa, jotka ovat auttaneet häntä rakentamaan tutkimuksen kontekstin ja sekä analysoimaan aineistoa. Muistitietotutkimuksen yhtenä ponttimena on pidetty historian monipuolistamista ja traumaattisten tapahtumien julki tuomista (Savolainen & Taavetti 2022, 25). Haluan tässä tutkimuksessani nostaa esille kuinka sukupuoliin, sukupuolisuuteen sekä niihin yhdistetyt asiat ovat olleet pilkan, salailun ja häpeän kohde, millä on ollut myös konkreettisia seurauksia esimerkiksi naisten uskallukseen hoitaa omaa terveyttään. Laajemmassa mittakaavassa nonkommunikaation tarkastelu ja esille tuonti taas auttavat hahmottamaan vaikenemisen tapoja, syitä ja seurauksia.

1.3 Kirjallisuus ja aiempi tutkimus

Tämän tutkimuksen kulmakivenä toimivat Gregory Batesonin osin keskeneräinen teos *Angels Fear: An Investigation into the Nature and Meaning of the Sacred* (1987), jonka hänen tyttärensä julkaisi postuumisti Batesonin kuoleman jälkeen. Teoksessa Bateson nostaa esille nonkommunikaation käsitteen, ja nostaa esille kommunikoimattomuuden ilmiön ja tutkimuksen erityispiirteitä. (Bateson 1987.) Batesonin oman tutkimuksen lisäksi nonkommunikaatiota on tutkittu ja käsitelty termin käyttökelpoisuudesta huolimatta harmillisen vähän. Näistä vähäisistä tutkimuksista käytän tässä tutkimuksessani artikkelikokoelmaa *Puuttuvat viesti – Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa*, jossa suomalaiset eri alojen tutkijat perehtyvät Batesonin teoriaan ja soveltavat sitä omissa tutkimuksissaan (Vesala et al. 2002).

Koska tässä tutkimuksena nonkommunikaatio toimii paitsi tutkittavana ilmiönä, myös metodina, sovellan diskurssiteoriaa vahvistamaan nonkommunikaation käyttöä metodina. Teemu Taira on väitöskirjassaan *Työkulttuurin arvonmuutos työttömien kerronnassa* soveltanut diskurssiteoriaa omissa tutkimuksissaan ja tekee selvän pesäeron diskurssiteorian ja diskurssianalyysin välille (2006, 71). Diskurssien ja nonkommunikaation havaitsemisessa

ja analysoinnissa on paljon yhtymäkohtia keskenään muun muassa metaviestien, kontekstin ja funktion osalta. Näistä yhtymäkohdista ja niiden merkityksestä voit lukea tarkemmin luvussa 2.2. Kyseisessä luvussa käsittelen myös Frank van Vreen *Absent memories* -artikkelissa annettua selitystä, että ”poissaolevat muistot” johtuisivat kulttuurista kumpuavan kehyyksen, eli hyväksyttävän käsittelymallin puutteesta.

Täydentääkseni nonkommunikaation alle luokiteltuja ilmiöitä kuten hiljaisuuksia, vaikenemista ja unohtamista, tarkastelen aineistoani muistitiedon, arkistojen hiljaisuuksina ja arkistokirjoittamiseen liittyvän tutkimuksen avulla. Muun muassa Michael Moss ja David Thomas ovat tutkineet arkistojen hiljaisuuksia monelta kantilta, ja he korostavat tutkijan roolia sekä kriittisen lukutavan merkitystä arkistojen hiljaisuuksien tavoittamiseksi (a2021, b2021). Kyselyvastaukset ovat kuitenkin Mossin ja Thomasin tarkastelemista viranomaisasiakirjoista poikkeavalla tavalla muodostunut aineisto. Sen sijaa, hiljaisuudet, jotka ovat peräisin arkistoitavasta aineistosta itsestään, oli paremmin tavoiteltavissa muistitietotutkimuksen ja arkistokirjoittamisen avulla. Muun muassa Pauliina Latvala on käsitellyt arkistokirjoittamista artikkelissaan *Kerrotun ja kertomatta jätetyn jäljillä: Suvun suuri kertomus – keruu ja tutkimusprosessin vaiheet* (2004). Muistitietoon ja sen hiljaisuuksiin voit tutustua paremmin luvussa 2.3 ja arkistojen hiljaisuuksiin sekä arkistokirjoittamiseen luvussa 3.1.

Sairastamisen sosiaalista rakentumista ja sen merkityksiä on tutkinut aiemmin muun muassa kulttuurintutkija Marja-Liisa Honkasalo, joka teoksessaan *Reikä sydämessä* (2008) tarkastelee sydänsairauksien kulttuurillisia merkityksiä Pohjois-Karjalassa 2000-luvun alussa. Hänen tutkimuksensa sijoittuu lääketieteellisen antropologian piiriin, ja hän tarkastelee sairauden merkityksellisyttä ihmisen toiminnan seurauksena. Honkasalo analysoi tutkimuksessaan haastatteluja sekä alueellista kansanperinnettä suhteessa alueen Pohjois-Karjala-projektina toteutettuun terveyshankkeeseen ja siitä saataviin tietoihin, tutkien näin sairauden kokemisen kulttuuria.

Etsiessäni tietoa sukupuoli- ja naistentaudeista huomasin, että aiheita oli etenkin suomalaisen kansanparannuksen tutkittu melko vähän. Vähäiset löytöni naistentaudeiksi laskettavista ilmiöistä liittyivät kuukautisiin ja synnytykseen. Kansanrunouden tutkija Annukka Forstadius on pro gradu -tutkielmassaan tarkastellut kuukautisia suomalaisessa kulttuurissa 1800-luvun lopulta 1940-luvulle. Opinnäytetyössään hän tarkastelee muun muassa kuukautisiin liittyviä

uskomuksia, rajoituksia, käyttäytymissäantöjä, toisten ihmisten sekä naisten itsensä suhtautumista kuukautisiin sekä sitä kuinka paljon tytöt tiesivät kuukautisista ennen niiden alkamista. Tutkimusaineistonaan hän käyttää SKS:n kansanlääkintäkortistoa, jonka lisäksi hän on laatinut oman tutkimukseensa liittyvän kyselyn (Forstadius 1987, 18–20.)

Hilkka Helsti taas on väitöskirjassaan *Kotisyntyysten aikaan: Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista* (2000) tarkastellut Museoviraston vuonna 1989 kerätyn kotisyntytysaiheisen kyselyn vastauksia. Tutkimuksessaan hän tarkastelee kansanperinteen mukaisia kotisyntytysaiheisia sekä reproduktioon, kuten kuukautisiin ja raskauteen, liittyviä käsityksiä ja käytänteitä. Helstin tarkastelemassa kyselyssä käy myös ilmi miten siirtymä läheisten naisten avustamista kotisyntytysaiheisista siirryttiin ammattimaisten kättilöiden apuun ja lopulta sairaalasyntytysaiheisiin.

Sukupuolitaudeista taas kansanparannuksen kentällä oli saatavilla erittäin vähän tutkimusta. Matti Hako on koonnut teokseen *Kansanomainen lääkitietous* poimintoja Suomalaisen kirjallisuuden seuran arkiston kansanlääkintäkortistosta (Hako 1957, IX). Teoksessa on nostettu esille myös sukupuolitauteja, naistentauteja ja synnytyksiä koskevia tietoja (Hako 1957, 113–124). Kyseisiä tietoja ei ole analysoitu, vaan erilaisista keruista peräisin olevat vastaukset on listattu teokseen sellaisenaan. (Huomionarvoista on, ettei teoksessa ole huomioitu erikseen miestentauteja, vaikka naistentaudeista on kerätty tietoja. Myöskään tutkimassani kyselyssä miestentauteja ei nostettu esille, vaikka naistentaudeista kysyttiin.)

Forstadius ja Helsti ovat nostaneet omissa tutkimuksissaan aiheisiin liittyvää häpeää, hiljaisuuksia ja karttelua, joita käsittelen myös omassa tutkimuksessani. Käytän myös Forstadiusen, Helstin ja Hakon analysoimia vastauksia vertailukohtana omalle aineistolleni esimerkiksi esiinnousseita lääkitä- ja parantamistapoja käsitellessäni.

Sukupuolitautilien historiaan pääsin käsiksi parhaiten tutkimalla prostituutiota käsittelevää kirjallisuutta. Mary Spongberg on tutkinut teoksessaan *Feminizing Venereal Disease – The body of the Prostitute in Nineteenth-Century Medical Discourse* (1997) sukupuolitautilien liittämistä prostituutioon sekä sukupuolitautilien feminisointia 1800-luvulla. Kirsi Vainio-Korhonen taas on tutkinut turkulaisia tarkastusnaisia autonomianajan Suomessa, joka piirtää kuvan siitä kuinka sukupuolitautilien leviämistä pyrittiin kontrolloimaan prostituoituihin kohdistuneilla menetelmillä. Vain Oiva Turpeisen teos *Kuppa: Kuninkaan ja kerjäläisen kirous* (2012) on keskittynyt pelkästään

sukupuolitautilien historiaan Suomessa. Kyseisessä teoksessa tarkastellaan enemmän sukupuolitauteihin liittyviä hoitomuotoja, mutta myös tauteihin liittyviä kontrollikeinoja.

2 Metodit ja keskeiset käsitteet

2.1 Nonkommunikaatio käsitteenä

Nonkommunikaatio on Gregory Batesonin (1904–1980) luoma käsite, joka käsittelee kommunikaation tai viestinnän puutetta. Bateson oli koulutukseltaan antropologi, ja oli kiinnostunut sosiaalipsykologiasta kuten oppimisesta ja sosiaalisesta vuorovaikutuksesta. Nonkommunikaatio on alun perin kommunikaatioteoria, joka koskee niin yksilön mielen sisäisiä liikkeitä, jolloin se voi ilmetä esimerkiksi unohtamisena, mutta se voi olla myös ihmisten välistä viestintää kuten valehtelua ja kertomatta jättämistä. Bateson itse oli kiinnostunut nonkommunikaation suojaavista ja positiivisista vaikutteista ja nonkommunikaation merkityksistä osana kommunikaatiojärjestelmää. Hän nosti esille, että ihmiset eivät voi olla kommunikoimatta, sillä kommunikoimattomuuskin välittää viestejä, ja nämä viestit tulee ymmärtää aina omassa kontekstissaan. (Bateson 1987, 80–81; Knuutila et al, 2002, 8; Vesala, Ketola, Knuutila & Mattila. 2002, 11–14, 18–19.) Vaikka Bateson itse oli enemmän kiinnostunut nonkommunikaation funktioista kuin siitä, mitä kommunikoimattomuudella viestitään, tarkastelen tässä tutkimuksessani sekä nonkommunikaatio välittämiä viestejä että itse nonkommunikaation funktioita.

Hän ei kieltänyt nonkommunikaation negatiivisia vaikutuksia, kuten tietojen salaamista vallankäytön välineenä, mutta hän oli omissa tutkimuksissaan enemmän kiinnostunut nonkommunikaation suojaavista ja mahdollistavista vaikutuksista. Hänen mukaansa nonkommunikatiivinen toiminta saattoi muun muassa vahvistaa ihmissuhteita ja luottamusta esimerkiksi pitämällä yhteisiä salaisuuksia. Bateson ei siis ollut niinkään kiinnostunut nonkommunikaation välittämästä tai välittämättä jääneestä viestistä, vaan nonkommunikaation merkityksistä ja vaikutuksista. Hän pohti myös mitä seurauksia kommunikoinnilla olisi tilanteissa, joissa vallitsee nonkommunikaatio tai käytetään nonkommunikaatiota. (Bateson, 1987, 80–81; Knuutila et al, 2002, 8; Vesala, Ketola, Knuutila & Mattila. 2002, 11–14, 17–19.)

Nonkommunikaation ehkä keskeisin ominaisuus on se, että termi ei ole arvolatautunut. Toisin kuin vaikkapa sanat ”valhe” tai ”salaisuus”, jotka kuuluvat nonkommunikaation piiriin. Valhe ei kuitenkaan nonkommunikaation näkökulmasta merkitse ensisijaisesti keskustelukumppanin harhauttamista, vaan ”totuuden kertomatta jättämistä” eli kommunikoimattomuutta. (esim.

Knuutila et al., 2002, 8; Vesala, Ketola, Knuutila & Mattila 2002, 30.) Vaikka nonkommunikaatiota on tutkittu vähän, on sitä lähestytty myös muista kuin Batesonin positiivisista näkökulmista. Nonkommunikaatiota on tarkasteltu valehtelun, naisten vaientamisen sekä pitkälle kehiteltyjen ja siten poissulkevien diskurssien näkökulmasta. (Vesala, Ketola, Knuutila & Mattila 2002, 35.)

Diskurssi, hyväksytty tapa ilmaista ja käsitellä asioita, jolla asioita ilmaistaan ja viestitään merkityksiä, ja samalla myös tuotetaan niitä. Diskurssit siis tuottavat sosiaalista todellisuutta kielen avulla ja kytkeytyy erilaisiin käytäntöihin. (Taira, 2004, 51.) Diskurssit eivät piirry esiin vain puheilmaisuissa. Diskurssiteorian uranuurtaja Michel Foucault on täydentänyt teoriaansa myöhemmin toteamalla: ”Diskurssi on yhtäläillä se mitä ei sanota tai se mitä tulee esiin eleissä asenteissa olemisen tavoissa käyttäytymiskaavoissa ja tilallisessa järjestäytymisessä.” (Foucault 2014, 152.) Arja Jokinen, Kirsi Juhila ja Eero Suoninen määrittelevät diskurssin ”verrattain eheiksi säännönmukaisiksi merkityssuhteiden systeemeiksi, jotka rakentuvat sosiaalisissa käytännöissä ja samalla rakentavat sosiaalista todellisuutta” viitaten useisiin diskurssia ja diskurssianalyysiä käsitelleisiin tutkijoihin. Huolimatta siitä, että diskurssilla on vahva sanallinen tausta, ovat myös non-verbaaliset toiminnot osa viestintää ja sosiaalista merkityksellistämistä. Myös diskurssia on kuvattu kehykseksi, mutta myös merkityssysteemiksi tai tulkintarepertuaariksi. (Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 34–35; ks. myös Taira 2004, 51–52.)

Toisaalta, eikö sukupuolitauteihin ja naistentauteihin liittyviä vaikenemisen ja kieltämisen muotoja voisi lähestyä vaikenemisen, kieltämisen tai häpeän diskurssin kautta? Nonkommunikaation käyttö antaa mahdollisuuden tarkastella kaikkia edellä mainittuja ilman, että ne olisivat toisistaan irrallisia.

Tutustuessani tutkimus- ja metodologiakirjallisuuteen huomasin, että nonkommunikaatiolla ja diskurssilla on paljon yhteistä. Molempia voidaan tulkita ja havainnoida kehyksen (ja sen monien synonyymien sekä lähikäsitteiden) avulla. Konteksti on molemmissa olennainen osa tulkintaa. Tärkeintä kuitenkin on niiden funktio ja vaikutus, sillä ne molemmat rakentavat todellisuutta tai sosiaalista todellisuutta. (ks. esim. Diskurssi: Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 26, 28, 34, 39, 48; Nonkommunikaatio: Knuutila et al. 2002, 9; Vesala et al. 2002, 17–19, 25, 29.) Tässä tutkimuksessa nonkommunikaatio ja sen käyttäminen metodina itsessään

muistuttaa siis paljon diskurssiteoriaa. Tapa, jolla olen pyrkinyt havainnoimaan ja tulkitsemaan nonkommunikaatiota rakentuu paljolti diskurssiteorian varaan.

2.2 Nonkommunikaatio metodina

Nonkommunikaatio kumpuaa ihmisten välisestä vuorovaikutuksesta. Se nousee esille ja sitä käytetään sellaisissa asioissa, joita halutaan vältellä tai josta ei ole sallittua puhua, mikä aiheuttaa myös tässä tutkimuksessa tarkasteltua vastauksissa ilmaistua tietämättömyyttä. Se on teoria, ilmiö mutta myös metodi. Esimerkiksi Seppo Knuutila on kuvannut nonkommunikaatiota metodia seuraavasti:

Nonkommunikaatiota voi pitää myös metodina, etsintäkanavana, jota soveltaen on mahdollista tarkastella sellaistaikin, mitä ei eksplisiittisesti ole ilmaistu. Tulkinnassani korostuu myös eri sukupolville ja sukupuolille ominaisiksi ajateltujen kommunikointimuotojen yhteismittaamattomuus ja konflikteille altis vuorovaikutus. Lisäksi tarkastelua läpäisee persoonallisen identiteetin ja kollektiivisen mentaliteetin sekä nykyisyyden ja menneisyyden jännite. Ajassa vapaasti liikkuva kerronta sallii myös nykyisen vaikuttaa menneeseen ja toisin päin, mikä on olennaisen tärkeää ymmärtää varsinkin myyteistä, saduista ja nonkommunikaatiosta puhuttaessa. (Knuutila 2002, 119.)

Kuten diskurssit, myös nonkommunikaation voidaan katsoa olevan todellisuutta, tietoa ja rakenteita luova ja ylläpitävä ilmiö. Tässä tutkimuksessa nonkommunikaation käyttö metodina rakentuu suurimmaksi osaksi diskurssiteoriaa pohjana käyttäen, mutta ottaen huomioon nonkommunikaation ominaispiirteet kuten metaviestit, kehyksen ja funktion, joista kaksi jälkimmäistä esiintyy toki myös diskurssiteoriassa. Luvun lopussa esittelen myös hahmottelemani kaavion siitä, miten nonkommunikaation voi havaita aineistosta ja miten sitä voi tulkita.

Teemu Taira on eritellyt diskurssiteorian ja diskurssianalyysin piirteitä väitöskirjassaan *Työkulttuurin arvomuutos työttömien kerronnassa* (2006). Hän määrittelee diskurssianalyysin piirteiksi muun muassa tilannekohtaisuuden, tekstikeskeisyyden ja erityisesti sen, että analyysi ei ulotu tekstin ulkopuolelle. Diskurssiteoria taas on hänen mukaansa kontekstikeskeistä, jolloin myös aineiston ulkopuolinen maailma otetaan huomioon analyysiä tehtäessä. Tästä syystä kontekstien rakentaminen ja ymmärtäminen on tärkeä osa analyysiä. Kontekstit eivät ole valmiita sabluunoita vaan tutkijoiden rakentamia verkostoja. Myöskään pelkkä aineisto ei ole itsessään konteksti, mutta se voi johtaa löytämään muita konteksteja. (Taira 2006, 71–74.) Batseon huomauttaa, että nonkommunikaatio tulee aina ymmärtää

omassa kontekstissaan (Bateson 1987, 81). Tällä Bateson luultavasti tarkoitti yksittäisen tilanteen sekä kulttuuristen käytänteiden ymmärtämistä osana nonkommunikaation havaitsemista ja tulkintaa. Non-verbaalinen kommunikaation ja vaikenemisen tulkinta ovat enemmän sidoksissa kontekstiin kuin asioiden kerronnallinen ilmaisu (Peltonen 1996, 29).

Huolimatta siitä, että Taira huomauttaa, ettei analysoitava aineisto itsessään voi olla konteksti, tavassani hahmottaa nonkommunikaatio rakentuu voimakkaasti vastausten vertailuun, jolloin se mitä ja miten asiasta kerrotaan, miten siitä vaietaan rakentaa kulttuurista kontekstia, jossa nonkommunikaatio tapahtuu. Kulttuurinen ja historiallinen konteksti, joita käsittelen analyysilukujen lisäksi luvussa 3.3, eivät kuitenkaan ole ainoat kontekstit, joita vasten tarkastelen kyselyvastauksia, vaan muina konteksteina toimivat kyselyn järjestänyt HKTL-arkisto sekä keruu perinne. Lisäksi tarkastelen vastauksia osana muistitiedon ja arkistojen hiljaisuuksien tutkimusperinnettä. Kontekstit ovat siis tutkijan rakentama tulkinnallinen tausta ja tarkastelunäkökulman rajaus, jotka luovat suuntaa aineiston tarkastelulle. Se, miten nonkommunikaatio havaitaan aineistosta, jotta sitä voidaan tulkita kontekstia vasten, tapahtuu kehysten ja metaviestien avulla.

Metaviestit ovat olennainen osa nonkommunikaatiota rakentavaa *kehystä* (frame). Kehys määrittelee vuorovaikutustilanteen säännöt, ja siten rakentaa sosiaalista todellisuutta. Metaviesti on ikään kuin ohje, joka voi määrittellä sen, miten viesti tulisi tulkita tai miten kommunikaatitilanne etenee. Kehykset muodostuvat kommunikoinnista, jolloin ne voidaan myös murtaa kommunikaatiolla, tällöin esimerkiksi pyhänä pidetty asia saattaa muuttua viihteelliseksi. (Vesala, Ketola, Knuutila & Mattila 2002, 25, 27.) Jos kehys on kommunikoidijien kesken tuttu ja tilanne etenee opittujen tai oletettujen sosiaalisten ja kulttuuristen sääntöjen mukaisesti, metaviestejä ei välttämättä tarvita.

Vesalan esille nostamat metaviestit ja kehys voivat määrittellä yksittäisiä kommunikaatitilanteita tai vakiintuneita tapoja, ja kyse on nimenomaan käyttäytymisestä kommunikointitilanteessa. Kyselyä voidaan itsessään pitää kehyksenä, joka ohjaa vastaajia kertomaan halutuista aiheista halutulla tavalla. Kyselyn kysymykset sukupuoli- ja naistentaudeista luovat myös mahdollisuuden havaita nonkommunikaatiota, kun niihin jätetään vastaamatta tai vastataan metaviesteillä eli ohjeilla siitä, miten aisasta tulee puhua tai vaieta. Kyselyvastauksissa metaviestit avaavat vastaajien muistelemaa ja kokemaa sosiaalista todellisuutta, esimerkiksi kertomalla, ettei sukupuoli- tai naistentaudeista ennen puhuttu tai

saanut puhua. Nonkommunikaation tarkasteleminen nivoo yksittäiset vastaukset tarkasteltavaksi kokonaisuudeksi, jossa huomataan vaikenemisen ja kieltäytymisen luovan melko eheän käytännön, joka rakentaa sosiaalista todellisuutta (ks. diskurssi Jokinen, Juhila, Suoninen 2016, 34; Taira, 2004, 51). Nonkommunikaatioon pääsee myös parhaiten käsiksi metaviestien avulla sekä löytämällä tapauksia, tilanteita tai viestejä, joissa konventiota ja kehystä rikotaan.

Kehykset eivät ole olennainen osa vain nonkommunikaation havaitsemista, vaan myös sen ymmärtämistä, miksi joistakin asioista ei puhuta tai miksi joihinkin kysymyksiin ei vastata. Alankomaalainen tutkija Frank van Vree käsittelee artikkelissaan unohtamista ja vaikenemista ”poissaolevien muistojen” (*absent memories*) kautta. Hän tarkastelee yksityisen sekä julkisen muistamisen ja unohtamisen välisiä suhteita kehysten avulla. Hän hahmottelee kehysten käsitettä Ervin Goffmanin teorian avulla, jossa kehys on mielen sisäinen suodatin, jonka avulla tietoa käsitellään. Kyse ei ole niinkään asioiden poissaolosta tai unohtamisesta sinänsä, vaan siitä onko asioista mahdollista käsitellä ja voiko niistä keskustella julkisesti kun annetut kehykset puuttuvat tai ne rajaavat jonkin kokemuksen ulos. Muun muassa häpeä estää kunnollisten kehysten luomisen. Vaikeneminen ja unohtaminen ovat tässä tulkinnassa julkisuuden piirissä tapahtuvaa toimintaa, mutta se ei tarkoita, etteikö asioista voisi keskustella joissain yhteyksissä tai yhteisöissä, mutta julkisesti se ei ole mahdollista tai hyväksyttävää. (van Vree 2013, 7–9.) Koska nonkommunikaatiossa voi olla kyse myös mielen sisäistä liikkeistä, myös kehys, jonka avulla yksilö voi käsitellä asioita voidaan katsoa osaksi nonkommunikaation teorioita.

Van Vreen teoria muistuttaa filosofi Miranda Frickerin teoriaa hermeneuttisesta epäoikeudenmukaisuudesta. Hermeneuttinen epäoikeudenmukaisuus on osa Frickerin kehittämää tiedollista epäoikeudenmukaisuutta. Toinen tiedollisen epäoikeudenmukaisuuden osa on todistuksellinen epäoikeudenmukaisuus, joka tarkoittaa sitä kuinka uskottavana henkilön kertomusta pidetään, ja liittyy voimakkaasti identiteettiin liittyviin epäluuloihin. Hermeneuttinen epäoikeudenmukaisuus taas tarkoittaa jaettujen käsitteellisten resurssien vinoumaa tai epäedullisuutta, jonka seurauksena ihminen ei välttämättä itse ymmärrä omaa kokemustaan, kykene välittämään sitä muille eivätkä muut ymmärrä häntä. (Fricker 2007, 1, 28, 148–149.)

Sekä nonkommunikaatiossa että diskurssissa kiinnitetään huomiota niiden funktioihin. Nonkommunikaatiossa Bateson oli erityisen kiinnostunut nonkommunikaation suojaavista tarkoituksista ja vaikutuksista. Nonkommunikaation funktioon liittyy myös tietynlainen vaihtoehtoisuus: mikä muuttuisi, jos viestintä rikkoisi tai muuttaisi tapahtumien kulkua? (Knuutila et al. 2002, 8; Vesala, Ketola, Knuutila & Mattila, 2002, 12.) Diskurssin funktiot voivat viitata myös diskurssin käytön tarkoitukseen, mutta myös siihen mitä diskurssien käyttö saa aikaan, ja miten lopputulemia voi tulkita. Diskurssin funktiolla voi olla myös yksittäistä tilannetta laajempia seurauksia, joita kutsutaan ideologisiksi seurauksiksi. Tuottamalla seurauksia diskurssit rakentavat ja ylläpitävät todellisuutta. Diskurssin käytön ei tarvitse olla tietoista, vaan se voi olla myös konventioiden noudattamista. (Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 48; Suoninen 2016, 51.)

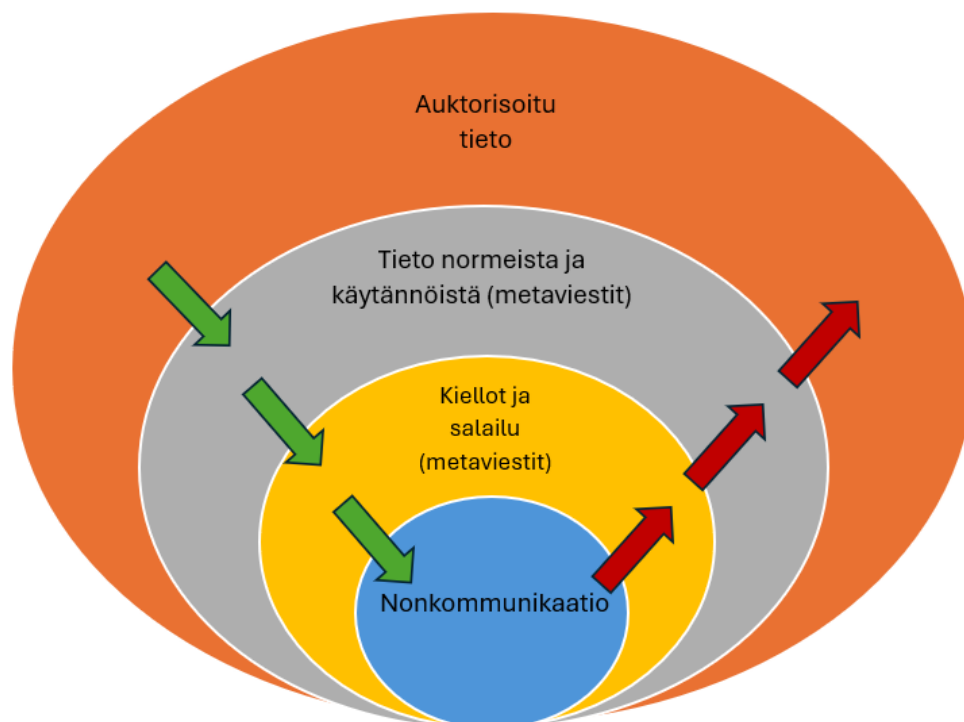
Nonkommunikaation käyttö ei siis välttämättä ole tietoista toimintaa, kuten ei diskurssienkaan. Nonkommunikaation havainnointi edellyttää yhteiskunnassa vallitsevien diskurssien sekä niiden sisältämien normien ja käytäntöjen tuntemusta, jolloin voidaan havaita noudattaako esimerkiksi vastaaja yleisesti hyväksytyä kulttuurista käytäntöä noudattaen ja ylläpitäen sen luomaa todellisuutta, vai ilmaiseeko hän jotakin vastadiskurssia, joka piirtää näkyviin kulttuurin ja yhteiskunnan salattuja ja hyljeksittyjä puolia. Toisin kuin yleisten käytäntöjen noudattaminen, niiden rikkominen on tietoisempaa, sillä sen julkituomisella voi olla negatiivisia sekä yksilöä leimaavia seurauksia.

Batesonin mukaan nonkommunikaatio on osa kommunikaatiojärjestelmää, siis osa kokonaisuutta. Kokonaisuus-ajatuksen pohjautuen rakennan nonkommunikaation havainnoinnin vahvasti historiallisesta tiedosta sekä muista vastauksista muodostuvan kontekstin varaan, sillä nonkommunikaatiota voidaan lukea oikeastaan vain kontekstia vasten ja huomata, miten ja miksi sukupuoli- ja naistentaudeista ei ole voitu puhua tai tietää.

Omassa tutkimuksessani tulkitsen nonkommunikaatiota aiheeseen liittyvien auktorisoitujen, kuten kulttuurihistoriallisten tutkimusten, sekä metaviestien, eli esimerkiksi ilmaisukieltojen, pohjalta. Alla oleva laatimani kaavio näyttää kuinka olen tässä tutkimuksessani havainnut nonkommunikaatiota ja miten olen tulkinnut sitä suhteessa kommunikoituihin viesteihin sekä auktorisoituun tietoon kuten tutkimuskirjallisuuteen. Se, miten nonkommunikaatiota havaitaan, tapahtuu ensin hiljaisuuden, kommunikoimattomuuden, havaitsemisella. Kun kommunikoimattomuutta tai siitä johtuvaa tietoaukkoa lähtee selvittämään, törmää ensin

erilaisiin metaviesteihin, kuten kieltoihin ja tietoon kulttuurin käytänteistä. Kyseisessä kaaviossa auktorisoitutieto sijaitsee ulkokehällä, joka tässä kaaviossa on viimeinen osa nonkommunikaation havainnointia, mutta periaatteessa se voisi olla myös, etenkin internetin ja omaehtoisen tiedonhaun aikakaudella ennen metaviestejä.

Nonkommunikaation tulkinta taas etenee päinvastoin. Ulkokehän auktorisoitu tieto kuten kulttuuriin ja historiaan liittyvien tietojen tuntemus ohjaa metaviestien välittämien käytäntöjen ja kieltojen, ja lopulta myös nonkommunikaation analysointia, kuitenkin niin, että analyysissä edetään kaavion mukaisessa järjestyksessä, jolloin havainnot ja tiedot tukevat toisiaan.

Kuva 1. Vihreät nuolet kuvaavat kuinka nonkommunikaatiota tulkitaan.

Punaiset nuolet kuvaavat kuinka nonkommunikaatio havaitaan.

Tässä tutkimuksessani tarkastelen kyselyvastauksia paitsi nonkommunikaation avulla, myös muistitiedon muotona sen tekniikoita ja teorioita käyttäen. Muistitiedossa vastaaja erilaisten tietöiden ja osin tiedostamattomienkin prosessien kautta valitsee mitä kertoo, miten kertoo ja

toisaalta myös kenelle kertoo, tai mitä jättää kertomatta. Mutta mikä on muistamisen kerrotun, unohdetun ja kertomatta jätetyn välinen suhde?

2.3 Muistitieto ja hiljaisuudet

Tiedot perustuvat muistissa säilyneinä lapsena kuultuina. [...] Vähän näitä tietoja loppujen lopuksi oli mutta lähetän nämäkin kun vanhemmat jotka olisivat tienneet ovat kuolleet ja me jotka elävät eivät muista enää. TYKL/Kys/357

Teemakirjoittamisella ja kansatieteellisillä kyselytutkimuksilla on eriävä alkuperä, mutta nykyään ei ole mielekästä noudattaa erottelua näiden kahden aineistotyyppin sekä niiden tutkimusperinteisiin liittyvien teorioiden ja metodien käytössä. Kyselyt eroavat vapaamuotoisemmasta muistitietokeruusta yksityiskohtaisuudellaan (ks. esim. Kivilaakso, Pesonen & Taavetti 2022, 97), mutta myös lyhyiden, tiettyihin kysymyksiin annettuja vastaustauksia voidaan tarkastella muistitietotutkimuksen avulla, sillä vastaajat käyvät läpi samoja muistamisen, tiedontuottamisen sekä valintojen prosesseja vastatessaan yksityiskohtaisiin kyselyihin. Huolimatta siitä, etteivät vastaajat pääsääntöisesti muistele omia kokemuksiaan vastauksissaan, käytän tässä tutkimuksessa apunani muistitietotutkimuksen tarjoamia välineitä tarkastella kerrottua, kertomatta jättämistä, vaikenemista ja unohtamista. Vaikka keruuvastaukset ovat antaneet vastaajille mahdollisuuden kertoa asioista kuten haluavat, ovat ajan, aseman ja kulttuurin ohjaamat käsitykset vaikuttaneet siihen, mitä he vastaavat ja miten he vastaavat.

Muistitietoaineisto voi olla tutkimuksen lähde tai kohde, tai sekä että. Muistitiedon ollessa tutkimuksen kohde, huomio kohdistuu muistitietokerronnan keinoihin ja rakanteisiin. Muistitietoa käytetään tutkimuksen lähteenä, kun halutaan tuoda esille eri näkökulmia menneisyydestä, jolloin tutkimuksen rakentaa kuvaa menneisyydestä ja tulkitsee sitä (Fingeroos & Haanpää 2006, 28–29). Kyse ei ole kuitenkaan vain näkökulmista, vaan muistitieto voi myös täyttää tietosisältöjä, jotka eivät tule ilmi asiakirjoista tai aiemmista tutkimuksista (Fingeroos & Haanpää 2006, 28 < Makkonen 2004, 19). Muistitiedon välittämä informaatio ei välttämättä nojaa tosiseikkoihin, mutta toisaalta se voi antaa tietoja yhteiskunnan, yhteisön tai yksilön näkemyksistä ja uskomuksista. Kirjallisuuden tutkija ja muistitietotutkimuksen kehittäjän Alessandro Portellin näkemyksen mukaan, muistitiedon antamien faktojen paikkansapitävyys ei ole sinällään niin tärkeää, sillä ne ovat psykologisesti

tosia, ja se, että ihmiset uskovat niin on historiallinen tosiasia (Portelli 2006, 56–57). Kysymykset, joihin muistitieto voi kohteena vastata olisivat siis ”miten” tai ”millainen”. Lähteenä ollessaan muistitieto vastaa parhaiten kysymyksiin ”mitä” ja ”miksi”.

Tässä kyseisessä tutkimuksessa muistitieto toimii sekä tutkimuksen lähteenä että kohteena. Tarkastellessani aineistoa lähteenä rakennan vastausten avulla kuvaa sukupuoli- ja naistentautien hoidosta sekä sairauksiin liittyvistä uskomuksista, ja siitä miten yhteiskunta suhtautui näihin sairauksiin ja niitä poteviin henkilöihin. Muistitiedon toimiessa tämän tutkimuksen kohteena, kiinnitän huomion nonkommunikaation, eli kieltojen ja hiljaisuuksien ilmaisujen tapoihin.

Alessandro Portelli, jota voidaan pitää eräänlaisena muistitietotutkimuksen isänä, huomauttaa, ettei muisti ole vain säiliö, vaan se jäsentele tapahtumia antaen tapahtuneille merkityksiä ja selityksiä. Muistin muuttuvaisuuden avulla voidaan tarkastella sitä miten kertoja hahmottaa menneisyyttä ja omaa elämäänsä, ja toisaalta sitä, miten kertomus sijoitetaan historialliseen kontekstiin. (Portelli 2006, 58.) Ulla-Maija Peltonen mukaan muisti ei ole vain menneen palauttamista mieleen, vaan muistamisen prosessit ovat vuorovaikutuksessa nykyisyyden kanssa. John Shotteria lainaten hän nostaa esille, kuinka muistamisen prosessi on konstruktiiivista, sosiaalista ja argumentatiivista, ja siinä on kyse tunteiden ja kokemusten jakamisesta muiden kanssa. Myöskään muistitietotutkimuksessa sosiaalisuutta ja tiedontuottamisen prosessia ei voi erottaa toisistaan, vaan historialliset ja sosiaaliset tekijät vaikuttavat kertomuksen muodostumiseen. Tämän vuoksi tutkimus onkin keskittynyt sosiaalisen todellisuuden rakentumiseen ja tulkintaan. (Peltonen 2006, 108–109, 112; Peltonen 2006, 109 < Shotter 1991, 131, 136.)

Muistaminen ei ole siis vain henkilökohtainen kokemus vaan se rakentuu suhteessa aikaan, mutta myös sosiaalisiin konteksteihin, ja muisti muodostuu näiden keskinäisestä vuorovaikutuksesta ollen myös muuttuva. Näin ollen yksityiseltä ja persoonalliselta vaikuttava muistelu rakentuu sosiaalisten ja kulttuurillisten vaikutteiden pohjalta. Muistitieto on myös yhteydessä muihin kulttuuriperinteen ja jopa korkeakulttuurin muotoihin lainaamalla niiden rakennetta tai sisältöjä (Portelli 2006, 54, 58).

Muistitiedon tuottamisen prosessit voidaankin nähdä kollektiivitradition muotona. Peltonen mukaan kollektiivitradiatio merkitsee folkloristiikassa ”*yhteisön yleisesti tuntemaa ja*

hyväksymää perinnettä”, ja on siten sosiaalisen kontrollin perusta (Peltonen 2006, 109).

Toisaalta muistitietotutkimuksessa piilee myös emansipaation mahdollisuus.

Muistitietotutkimuksessa on alusta asti pyritty monipuolistamaan menneisyyden tutkimusta ja tuomaan esille marginaaliin jääneiden ryhmien kokemuksia ja historiaa (Savolainen & Taavetti, 2022, 25; ks. myös Fingeroos & Haanpää 2006, 27; Peltonen 2006, 105). Vaietuista aiheista saatu tieto ja sen kuvaus eivät kuitenkaan ole irrallaan ympäröivästä hyväksytystä niin sanotusta valtakulttuurista, vaan paljastavat myös siitä uusia puolia.

Marginalisoidut ihmisryhmät ja heitä koskevat ilmiöt eivät kuitenkaan ole helppoja tai yksinkertaisia tarkastelukohteita, etenkin ryhmiin kuuluville itselleen. Henkilökohtaisten negatiivisten tunnekokemusten ja suoranaisten traumojen lisäksi, näistä asioista puhumista rajoittavat yhteiskunnan ja kulttuurin käsitykset siitä, kuka saa puhua ja kenen tulee vaieta sekä miten asioista tulee kertoa. (Savolainen & Taavetti 2022, 25; Laurén & Jaago 2022, 161–162.)

Esittelin jo tämän tutkimuksen luvussa 2.2 Frank van Vreen teorian ”poissaolevista muistoista”, jossa hän tarkastelee vaikenemista ja unohtamista yksityisen ja julkisen muistamisen kautta. Poissaolevat muistot eivät ole van Vreen tutkimuksessa poissa ihmisten mielistä tai yhteiskunnasta (vrt. syvä hiljaisuus, Löfström 1999, 105), vaan julkisesta keskustelusta, jossa niiltä puuttuu yleisesti hyväksyty käsittelytapa. Kyseinen teoria kiinnittyy sosiaalisen ja kulttuurisen muistamisen teoriaan. (ks. van Vree 2013). Suomessa kulttuurisen muistin tutkimuksen näkökulmia on jo pitkään hyödynnetty osana muistitietotutkimusta, vaikka kansainväliesti näiden kahden tutkimussuuntauksen kahtiajako on jyrkempi (Savolainen & Taavetti 2022, 16–17). Van Vree tarkastelee siis poissaolevia muistoja kulttuuriseen muistiin eli periaatteessa muistitiedon suhdetta kulttuuriseen muistiin, kun marginalisoitua ryhmää tai ilmiötä koskevat käsittely- ja muistelutavat elävät ryhmien sisäisissä keskusteluissa, mutta ovat puissa julkisesta keskustelusta ja muistamisesta.

Vaikenemisen lisäksi sekä sen seurauksena unohtaminen on myös oleellinen osa menneisyyttä täplittävien tietoaukkojen syntyyn. Unohtamisella voidaan tarkoittaa yksilön kognitiivisia prosesseja, mutta kulttuureja ja kulttuurisia ilmiöitä tutkittaessa kyseessä on myös muista tekijöistä. Esimerkiksi Gregory Bateson luokitteli unohtamisen nonkommunikaatioksi (Vesala et al. 2002, 8) ja Ulla-Maija Peltonen on nostanut esiin unohtamisen sekä vaikenemisen keinona sulkea traumaattiset tai ristiriitaiset muistot pois mielestä, sillä se helpotti

jokapäiväistä elämää (Peltonen 1996, 29). Peltosen tulkinta sopii yhteen Batesonin nonkommunikaationäkemyksen kanssa, sillä unohtamisella on kummassakin tapauksessa suojaava pyrkimys. Toisaalta unohtaminen ei ole vain henkilökohtaista vaan se voi olla myös yhteiskunnallista ja kulttuurillista, jolloin yhteisö vaikenee asiasta, vaikka yksilöt muistavat sen (esim. van Vree 2013, 8).

3 Konteksti

3.1 Arkistojen hiljaisuudet ja arkistokirjoittaminen

Keruita tarkkaan lukemalla ja ottamalla huomioon koko muistitiedon tutkimisen kontekstin – niin keruukutsut ja niiden levityksen, keruiden arkistoinnin kuin itse keruun tuloksetkin eli varsinaisen muistitiedon – voi päästä käsiksi siihen monimutkaiseen prosessiin, jossa yksityinen oman elämän ja omien kokemusten muistelu kietoutuu osaksi julkista muistamista. (Taavetti 2021)

Arkistojen hiljaisuuksia voi muodostua jo arkistojen muodostusvaiheessa: kenen tietoja kerätään, mitä ja miksi, nämä rajaukset voivat jättää, ja ovat jättäneetkin, eri ihmisryhmiä pois asiakirjoista. Esimerkiksi henkilön sukupuoli, siviilisääty, ihonväri tai varallisuus ovat määritelleet sen, miten heitä on asiakirjoissa käsitelty ja missä yhteyksissä. Myös nykyään arkistoon muodostuu hiljaisuuksia esimerkiksi eri maiden erilaisten asiakirja- ja metatietokäytäntöjen kautta. (Thomas. et al. 2017, 17–18, 32–33, 46, 48, 60.) Toisinaan asiakirjoja on saatettu myös tarkoituksellisesti tuhota (ks. Moss & Thomas a2021, 13; Moss & Thomas b2021, 226–227). Ulla-Maija Peltonen on kuvaillut kuinka arkistoinnin eri prosesseissa voi syntyä hiljaisuuksia muun muassa arkiston hankintojen, seulonnan sekä aineistojen käytössä, jota ohjaavat erilaiset konventioit (2015, 186). Edellä mainitut hiljaisuudet ovat siis lähinnä arkistojen instituutiotason hiljaisuuksia ja päätöksiä siitä, millaisia asiakirjoja sekä tietoja tulee kerätä ja tallettaa. Tästä näkökulmasta katsottuna arkisto on hiljaisuuksia tuottava toimija.

Michael Moss ja David Thomas nostavat esille artikkelissaan *Filling the gaps* (2021) *kriittisen lukemisen (critical reading)* merkityksen arkistojen hiljaisuuksien tavoittamisessa. He eivät anna kriittiselle lukutavalle yksittäistä määritelmää, vaan nostavat esille keinoja, joiden avulla nimenomaan tutkijat voivat saada suppeasta tai tietystä näkökulmasta laaditusta asiakirja asiakirjoista mahdollisimman paljon tarkkoja tietoja tutkittavasta ilmiöstä tai aiheesta, tai saada uusia ääniä kuuluviin aineistosta. He nostavat esille eri tutkimuksia, joissa arkistojen hiljaisuuksia on tavoitettu esimerkiksi kiinnittämällä huomiota asiakirjoissa käytettyyn terminologiaan tai tarkalla lukutavalla on pyritty nostamaan esiin vähemmistön ääni, sen sijaan, että toistettaisiin heihin kohdistuneita pakkokeinoja, joita asiakirjoissa kuvataan. (Moss & Thomas b2021, 229–231.) Sukupuolitaudeista ja niitä sairastaneista naisista on tehty tutkimuksia viranomaisaineiston pohjalta, ja myös ”vain” niiden avulla on

saatu piirrettyä kokonaisvaltaisia ja eläviä kuvauksia siitä, millaista on ollut elää tarkastusnaisena Turussa tai prostituoituna Englannissa 1800-luvulla (ks. Vainio-Korhonen 2018 ja Sponberg 1996). Kriittinen lukutapa ei ole niinkään metodi, vaan asenne, jonka pohjalta tutkija valitsee metodin, jolla pyrkii tavoittamaan arkistojen hiljaisuuden. Moss ja Thomas korostavatkin, että arkistojen hiljaisuudet arkistoissa muuttuvat konkreettisiksi vasta kun tutkija kiinnittää niihin huomiota (Moss & Thomas a 2021, 11). Myös Ulla-Maija Peltonen on korostanut tutkijoiden roolia arkistojen hiljaisuuksien murtamisessa, ja huomauttaa, että arkistojen tutkijat voivat vaikuttaa hiljaisuuksien murtamiseen ja syntymiseen etsiessään ja tutkiessaan aineistoja (Peltonen 2015, 187).

Tulee kuitenkin ottaa huomioon, että Moss ja Thomas puhuvat asiakirjakirja-aineistosta (records), jotka ovat muodostuneet osana organisaatioiden asiakirjahallintaa. Pekka Henttonen on kuvannut asiakirjojen olevan työkaluja, joiden tarkoitus on tukea organisaation toimintaa, ja ne myös syntyvät organisaation tai yksilön toiminnasta (Henttonen 2015, 11). Tässä tutkimuksessa aineistona käytetyt vastaukset ovat sen sijaan saaneet alkunsa arkistointiin tähtäävän arkistokirjoittamisen tuloksena.

Arkistokirjoittaminen on usein mainittu ja harvoin selitetty termi. Pauliina Latvala on tarkastellut arkistokirjoittamisen genreä, joka on niin ikään vakiintumaton, mutta koostuu kirjoittajien omista kirjallisen ilmaisun lajien valinnoista sekä toisinaan lajivaatimusten pohdinnoista. Arkistokirjoittaminen tekstilajina on sekoitus julkista ja yksityistä. Kirjoittaessaan vastaaja tietää tekstinsä olevan osin julkista ja että se saattaa päätyä julkisuuteen, jolloin vastaajan arviot oman kertomuksensa sisällöstä tasapainoilevat yksityisen ja julkisen muistamisen välillä. (Latvala, 2004, 157, 163.) Arkistokirjoittamisen voidaan siis katsoa kattavan kaiken arkistointitarkoituksessa tuotetun kirjallisen aineiston, aina kansatieteellisistä kyselyistä, elämäkertakeruisiin sekä muihin mahdollisiin arkiston käyttämiin keruumuotoihin, jotka eivät ole syntyneet muun toiminnan kuten asiakirjan laatimisen tai kirjeiden kirjoittamisen tuloksena. Jyrki Pöysä tarkastelee arkistokirjoittamista kilpakeruiden kautta, ja huomauttaa arkistokirjoittamisen käyttävän sujuvasti sekä kirjallisen perinteen että suulliseen perinteen keinoja. (Pöysä 2006, 232–235; ks. myös Portelli 2006, 54, 58). Arkistokirjoittamisessa oleellista on, että kyse ei ole valmiista lahjoitettavasta tekstistä, vaan tekstistä, joka on kirjoitettu pyynnöstä (Pöysä 2006, 224; Salonen 2022, 118). Voisi siis ajatella, että siinä missä asiakirjat syntyvät toiminnasta, arkistokirjoittamisella luodut vastaukset ovat tekoja itsessään.

Mutta mitä jos on valittu ja haluttu kerätä arkistoon tietoja, mutta saatu vastaukseksi vain hiljaisuutta? Tutkijat, jotka laativat kyselyitä voivat yrittää rikkoa hiljaisuuden, mutta mitä jos kysymyksiin ei osata tai haluta vastata?

Arkistokirjoituksen tuloksena syntyneitä tekstejä tarkasteltaessa tulee kiinnittää huomiota kirjoituskutsuun, jonka ohjeet ja kysymykset ovat ohjanneet kirjoittajia (ks. Olsson 2016, 159–160; Latvala 2004, 146–147). Kysymykset ja kirjoitusohjeet antavat paitsi raamit vastauksille, myös mahdollisuuden kertoa asioista, joista ei ole ehkä ennen puhuttu, kenties koska niitä ei ole koettu tärkeiksi tai niistä ei ole uskallettu käsitellä. Toisaalta vastaajat voivat myös ohittaa kysymykset ja kertoa asioista, joita ei kyselyssä noussut ilmi tai osattu odottaa (Taavetti 2021). Vastaajat voivat myös jättää vastaamatta tai kertomatta oleellisilta tuntuvista aiheista. Näitä mahdollisia hiljaisuuksia voi etsiä tekstistä tarkastelemalla vastauksista puuttuvia teemoja tai kerronnan katkoksia. Taavetti huomauttaa, että asian puute tai katkos ei kuitenkaan tarkoita hiljaisuuden olevan tarkoituksenmukaista, vaan valinta, joka on tehty, muista asioista kertomisen lomassa. (Taavetti 2021.) Vastauksen kirjoittamista rajoittavat tietyt resurssit kuten vastauksen mahdollinen ohjepituus, muisti sekä vastaajan kompetenssi. Toisaalta hiljaisuus voi johtua myös kiireestä tai viitsimättömyydestä (Löfström 1999, 105).

Arkistojen hiljaisuudet voivat olla myös vastaajista lähtöisin. Riikka Taavetti huomauttaa, että hiljaisuus ei ole vain äänen poissaoloa vaan pikemminkin sosiaalinen rakenne (Taavetti 2021). Ulla-Maija Peltonen taas on arvioinut vaikenemisen johtuvan useista eri syistä traumaattisen kokemuksen kontekstissa. Vaikeneminen voi johtua syyllisyyden tunteesta, arjen sujuvoittamisesta välttelemällä vaikeita aiheita ja tekemällä ne poissaolevaksi tai vastuun välttämistä (Peltonen 1996, 29; Peltonen 2003, 10.)

Taavetti nostaa esille Selamaan ja Siimin kritiikin, jossa muistitietoaineistojen hiljaisuuksia on lähestytty usein negatiivisena vaientamisen ja vaikenemisen kautta (Taavetti 2021 < Seljamaa ja Siim 2016). Gregory Bateson onkin huomauttanut, että nonkommunikaatio ja siitä kumpuavat hiljaisuudet ole välttämättä negatiivisia vaan pyrkivät suojaamiseen (Vesala, Ketola, Knuutila & Mattila 2002, 12). Esimerkiksi antropologi Emily Martin on nostanut esille sen, kuinka tabuissa ja salaisuuksissa piilee aina kapinallisuuden mahdollisuus. Hän kuvaa naiskehoihin, etenkin kuukautisiin liittyviä tabuja siten, että jos naiskehoon liittyy

tabuja, joita tulee salailla, niin naiset voivat silloin myös tehdä asioita salassa. (Martin 1987, 97.)

Jan Löfström nostaa esille, että hiljaisuus ja vaikeneminen eivät ole sama asia, vaan vaikeneminen on mahdollista vain, jos asiasta olisi mahdollista myös puhua. Vaikeneminen voi olla tiedostamatonta tai tiedostettua, mutta sen tulee olla osa vaikenijan maailmankuvaa tai kulttuuria. Niistä asioista, jotka eivät ole osa jotakin kulttuuria, ei voi vaieta sillä siitä ei voi edes puhua. Tätä hiljaisuutta Löfström kutsuu syväksi hiljaisuudeksi. (Löfström 1999, 104–105.) Sukupuolitautilien ja naistentautien ympärillä ei kuitenkaan vallinnut syvä hiljaisuus, sillä niistä voitiin muodostaa kysymys, joka päätyi vastaajien pohdittavaksi. Arkistojen hiljaisuuksia havaitakseen on hyvä pohtia miten ja miksi asiakirja, kirje, tai muu arkistoitava teksti on syntynyt. Kyselyvastaukset eroavat esimerkiksi asiakirjoista siinä, että vastaukset on laadittu nimenomaan arkistointia varten, ja näin ne kuuluvat arkistokirjoittamisen genreen.

Ilman TYKL 46 -kyselyn kysymystä sukupuoli- ja naistentaudeista, ei olisi mahdollista huomata aihetta, jota vastaajat välttelevät tai vastaajat eivät olisi todennäköisesti itse alkaneet kertoa asioista, joista ei saa puhua. Voi olla, että osa vastaajista on vain ohittanut kysymyksen resurssien kuten mielenkiinnon puutteessa. Muiden vastaajien vastaukset sekä perehtyminen sukupuoli- ja naistentautien historiaan kuitenkin antaa kehukset sille vaikenemiselle ja hiljaisuudelle, jotka aiheiden ympärille kietoutuivat.

3.2 HKTL-arkisto ja kyselyt

Turun yliopiston Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto (jatkossa HKTL-arkisto) on Turun yliopiston Humanistisen tiedekunnan historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen tutkimusarkisto, jonka kokoelmat koostuvat eri oppiaineiden tuottamista tutkimusaineistoista. HKTL-arkisto yhdistyi edellä mainittujen oppiaineiden yhteiseksi tutkimusarkistoksi vuonna 2010, ja nykyään arkiston kokoelmiin kuuluu kansatieteen eli nykyisen etnologian, uskontotieteen ja folkloristiikan, kotimaisen kirjallisuuden, eri historia-aineiden, maisematutkimuksen, digitaalisen kulttuurin sekä kulttuuriperinnön tutkimuksen kokoelmat. Kokoelmien sisältö riippuu oppiaineesta, sillä esimerkiksi eri historia-aineiden kokoelmat pitävät sisällään enemmän asiakirjoja ja

lehtileikkeitä, kun taas kulttuurien tutkimuksen oppiaineiden kokoelmissa aineiston painopiste on enimmäkseen keruuvastauksissa ja kenttätöissä kerätyssä aineistoissa.

HKTL-arkisto on tutkimusarkisto, jonka juuret ovat Kansatieteen ja Sosiologian laitosten yhteisessä kyselytoiminnassa, joka alkoi vuonna 1958, mutta tuolloin ei vielä puhuttu arkistosta, vaan Turun yliopiston Sosiologian ja Kansatieteen laitoksen kyselytoiminnasta. Toiminnan tarkoitus oli kartuttaa perusaineistoa tutkimus- ja opetuskäyttöön. Toiminnan käynnisti sosiologian professori Esko Aaltonen, joka luennoi maaseutusosiologiasta ja oli kiinnostunut kansankulttuurin tutkimisesta. Aaltonen hankki Suomen Tiedeakatemiaa kautta niin sanotun vapaakirjeoikeuden, jolloin vastaajien ei tarvinnut suorittaa postitusmaksuja. Kyselyvastaukset tuli toimittaa viralliseen osoitteeseen, joka oli Suomen Tiedeakatemiaa Turun toimisto, mutta vastaukset toimitettiin Turun yliopiston Kansatieteen laitokselle Fennicumiin, jossa arkiston virkaa toimitti laitoksen kokoelmahuone. Kyselyvihkosia lähetettiin vastaajaverkostolle, mutta kyselyjä mainostettiin myös lehdissä. Aaltosen jäädessä eläkkeelle vuonna 1963 Kansatieteen laitos otti kokonaisuudessaan vastuun kyselyistä ja niistä muodostuneista aineistoista. Vuonna 1979 vapaakirjeoikeus peruttiin, jolloin säännöllinen kyselytoiminta oli pakko lopettaa. Lisäksi vastaajaverkoston maantieteellinen ja kulttuurillinen homogeenisyys sekä vastaajien korkea ikä vaikeuttivat käyttökelpoisen tiedon saamista aikansa uusista ilmiöistä. Kaikkiaan vastaajaverkostolle lähetettiin 57 kyselyä. Arkisto tunnettiin ensin nimellä Kansatieteen laitoksen arkisto (KTL-arkisto) ja myöhemmin Turun yliopiston Kansatieteen laitoksen arkisto (TYKL-arkisto). Huolimatta siitä, että säännöllinen kyselytoiminta lakkautettiin opiskelijat tekevät edelleen kyselyitä kerätäksään aineistoa oppinäytetöihinsä. (Korkiakangas, Olsson, Ruotsala & Åström 2016, 12–13; toim. Lehtonen & Wahlström 2002, 13–14; Talve 1984, 28–30, 50; ks. myös Kirveenummi 2023, 11–13.)

Ilmar Talve on eritellyt osan kyselyistä sosiologisiksi ja osan kansatieteellisiksi, muun muassa ensimmäinen kansatieteellinen kysely oli vuonna 1959 julkaistu kysely uittotöistä, kun taas viimeinen sosiologinen kysely oli vuonna 1960 julkaistu kysely herätysliikkeistä (Talve 1984, 29). Nykyisin kulttuurien tutkimuksen näkökulmasta kyselyiden oppiainekohtaisuutta ei erotella näin jyrkästi, vaikka niiden sosiologinen tausta tiedostetaan. Sitä paitsi sosiologisia näkökulmia on havaittavissa myös paljon myöhemmissä kansatieteellisissä kyselyissä. Esimerkiksi tämän tutkimuksen aineistona käytetty Kansatieteen kysely 46, joka on julkaistu

melkein kymmenen vuotta Esko Aaltosen eläkkeelle jäämisen jälkeen, pitää sisällään myös yhteiskunnallisiin muutoksiin liittyviä kysymyksiä lääkäreistä ja apteekkeista.

Kyselyt ja kansatieteelliset kyselyt kartoittavat sellaista tietoa, joka ei ole muulla tavoin päätyntä dokumentoitavaksi. Kyselyt tavoittavat ”tavallisen kansan” ja arjen, antaen näin tietoa muun muassa erilaisista kulttuurillisista ilmiöistä, perhe-elämästä tai sukupuolta koskevista ilmiöistä. Huolimatta siitä, että kysely on kansatieteellinen, myös folkloristit ovat käyttäneet kyselyaineistoja tutkimuksissaan. Tällöin erona kansatieteellisen tutkimuksen ja folkloristiikan välillä voidaan pitää sitä, että ensiksi mainittu on kiinnostunut kulttuurin materiaalisista ja sosiaalisista ulottuvuuksista, kun taas folkloristit ovat kiinnostuneita kerronnallisuudesta ja kulttuurin henkisistä ilmenemismuodoista. Tosin tämäkin eroavaisuus on hämärtyntä. (Korkiakangas, Olsson, Ruotsala & Åström 2016, 14–15.) Muun muassa tässä tutkimuksessa tarkastellaan nonkommunikaation avulla sukupuoli- ja naistentauteihin liittyviä kerronnan ja kertomattomuuden tapoja, jotka ovat vääjäämättä yhteydessä myös yhteisön sosiaalisiin normeihin.

Eri arkistot kuten esimerkiksi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto sekä monet muut arkistot ovat pyrkineet kartoittamaan kansan tietoja ja uskomuksia sekä muistietoa monista aiheista aina kalajutuista kuppaan. Erilaisten keruiden aineistot toimivat myös täydentävänä ja inhimillistävänä aineistona tilastojen, lausuntojen ja pöytäkirjamerkintöjen rinnalla. Muistitietoaineistojen arvo ei kuitenkaan määrity vain siitä, kuinka hyvin ne täydentävät virallisempia asiakirjamuotoja ja historiakäsityksiä, vaan ne ovat arvokkaita lähdeaineistoja myös itsessään ja pelkästään. Kyselyn laatijat ovat siis käyttäneet valtaa ja määritelleet, mikä on muistamisen ja tallettamisen arvoista kysyessään myös arkipäiväisistä ja väheksytyistä aiheista. Omassa tutkimuksessani siis kyselyn laatijat ovat aikoinaan tehneet valinnan kysyä sukupuoli- ja naistentaudeista, kartuttaakseen tietoa ja täyttääkseen hiljaisuuden. Kysymys myös rikkoi kulttuurin konventiota ja kehystä, nostamalla kyseiset aiheet esille. Ilman kysymystäkin hiljaisuus olisi edelleen olemassa, mutta kysymysten avulla se on osoitettavissa.

3.3 Historiallinen konteksti: Sukupuolitettujen tautien ja häpeän historia

Käsityksemme terveydestä, sairaudesta sekä niiden syistä ovat aina kulttuurisidonnaisia. Tässä luvussa käyn läpi sukupuoli- ja naistentautien sekä häpeän historiaa. Kulttuuriset oletukset ja arvotukset eivät liity vain sairastamiseen itsessään vaan myös moraalikäsitteisiin

ja sairastumisen pelkoon, jotka voivat ohjata karttamaan tiettyjä toimintoja, paikkoja tai ihmisryhmiä.

Terveyden ja sairauden käsityksiin on vaikuttanut suurelta osin myös ilmiö, jota kutsutaan sukupuolivinoumaksi. Vinouma voi syntyä sairauden ollessa yleisempää vain toisella sukupuolella. Esimerkiksi Heikki S. Vuorisen esiin nostamissa tapauksissa silmäsairauksia pidettiin naisten sairautena, sillä niitä ilmeni enemmän naisilla kuin miehillä. (Vuorinen 2006, 68–69.) Sukupuolivinoumalla voidaan tarkoittaa myös epäsuhtaa, jossa tutkimus ja sen muodostama tieto pohjautuu miehiin kohdistuneisiin tutkimuksiin, mikä kuitenkin vaikuttaa myös naisiin. Mies normina on tunnistettu yhteiskuntatieteellisessä keskustelussa, jossa ilmiötä kutsutaan miesvinoumaksi. Honkasalo huomauttaa, että sydänsairauksien kuvastossa potilas on mies ja mielisairauksissa nainen, jolloin sairaudet ovat joko feminiinisiä tai maskuliinisiä. Sukupuolivinoumalla on myös konkreettisia vaikutuksia, jotka näkyvät vinoutuneena diagnostiikkana ja hoitoon panostamisena. Vinoutuneen tutkimuksen tekeminen ja sen seuraukset ovat esimerkki *sairauden kulttuurisesta tekemisestä*. (Honkasalo 2000, 59–60; Honkasalo 2008, 103–104.)

Marja-Liisa Honkasalo toteaa, että sosiaalisessa konstruktionismissa todellisuus, kieli ja tieteelliset käsitteet nähdään yhteiskunnallisesti tuotettuina. Artikkelissaan *Miten sairaus rakentuu sosiaalisesti?* hän erittelee sosiaalisen konstruktionismin eri koulukuntia ja kehityskaaria sekä niiden suhdetta tieteen ja filosofian eri aloihin. Honkasalo käsittelee muun muassa filosofi Michel Foucaultin diskurssin ja vallan teorioita ja niiden suhdetta sosiaaliseen konstruktionismiin, ja tarkastelee sen avulla terveyden ja sairauden käsityksiä. Tällöin Foucaultin ajatuksia mukaillen tulee huomioda, että lääketieteellinen termistö on muotoutunut *yhteiskunnallisissa käytänteissä ja suhteissa, joita kieli, tieto ja valta muokkaavat*. Kyse ei ole kuitenkaan vain tiedon ja käsitysten muodostuksesta, sillä ne eivät synny tyhjiössä, vaan muodostuvat aiemmin opittujen kulttuuristen arvojen ja normien kautta. Muun muassa Peter Sedgwick on huomauttanut, että käsitteet *heijastavat tiettyä yhteiskunnallista maailman havaitsemisen tapaa*. (Honkasalo 2000, 53, 56, 64; Honkasalo, 2000, 56 < Sedgwick 1982; Ks. myös Honkasalo 2008, 70–71.) Tarkastelemalla vastauksissa ilmenneitä sairauskäsityksiä ja syntysyitä niiden taustalla ja ympärillä voidaan päästä käsiksi kulttuuria ohjaaviin arvoihin ja asenteisiin. Nämä ilmiöt eivät ole sidoksissa vain sukupuoli- ja naistentauteihin, vaan kyseisissä tapauksissa yhteiskunnan ja yhteisöjen arvot ja normit

piirtyvät ilmi tavallista voimakkaammin, sillä ne ovat itsessään sidottuja kulttuurisiin käsityksiin ja käytäntöihin sukupuolesta ja sukupuolielämästä.

Suomessa ja muualla Euroopassa sukupuolitauteja pyrittiin ehkäisemään sääntelemällä prostituutiota, jonka harjoittajista suurin osa oli naisia. Prostituutio kriminalisoitiin Suomessa 1889, mutta sukupuolitautilakiin torjunta jatkui prostituoitujen tarkastuksilla. (Vainio-Korhonen, 2018, 30). Ammattimaista prostituutiota koskeva sääntely kumottiin vuonna 1907, jonka jälkeen vasta vuonna 1943 voimaan astunut uusi sukupuolitautilaki täytti lakikirjaan jääneen tyhjiön. Uusi sukupuolitautilaki painotti yksittäisten ihmisryhmien sijaan koko kansan valistamiseen ja tautien ennaltaehkäisyyn. (Turpeinen, 2012, 104–105, 109 ja 113.) Vaikka sukupuolitauteja ei enää yhdistetty vain prostituutioon ja tarkastusnaiset jäivät historiankirjoihin, oli sukupuolitauteihin sairastumisella silti konkreettisia seurauksia. Vuonna 1944 sukupuolitaudin ilmeneminen oli peruste evätä harkinnanvaraien perhelisä (Mattila 2003, 119). Sukupuolitaudit olivat myös peruste hakea avioeroa, ja tämä peruste ilmeni jopa neljässä prosentissa avioerohakemuksia vuosina 1945–1946 (Lundell-Reinilä & Parpola, 2023, 47).

Autonomian aikaan sukupuolitauteja oli pyritty kontrolloimaan yksittäisillä määräyksillä, kuten vuoden 1811 määräys suorittaa kaikille kauppiaille sukupuolitautilakaus, ennen kuin he saivat muut markkinoille tarvittavat matkustusasiakirjat. Turussa vuosina 1838–1848 poliisi saattoi velvoittaa ”irstaiksi tunnetut” naiset tarkastukseen tai suorittaa ratsioita. Myös miehet saattoivat joutua tarkastukseen, mutta esimerkiksi vuonna 1847 perustettu Helsingin tarkastusvirasto oli jakanut sukupuolitautilakiin varalta tarkastetut henkilöt viiteen kategoriaan, joista kolme koski nimenomaan naisia, yksi miehiä ja yksi irtolaisia. Sukupuolitauteja pyrittiin ehkäisemään kontrolloimalla prostituutioita, ja niin sanottu ohjesääntöinen prostituutio vakiintui Suomessa vuonna 1875. Mallia otettiin Ranskasta, jossa prostituoidut joutuivat käymään säännöllisesti terveystarkastuksissa. (Vainio-Korhonen, 2018, 14, 25, 27–28, 33, 162.) Vaikka tarkastus koski joissain tapauksissa myös miehiä, oli lainsäätäjien ja viranomaisten katse kohdistunut tarkastustoimenpiteissä erityisesti naisiin.

Mary Spongberg on tutkinut sukupuolitautilakiin feminisointia ja ilmiön yhteyttä prostituutioon 1800-luvun Englannissa. Sukupuolitautilakiin oli jo vuosisatoja arvioitu olevan liitoksissa seksuaalisiin tekoihin sekä yhdyntään, mutta myös erityisesti naisiin. 1830-luvulta alkaen naisen keho oli medikalisoitiin paitsi sukupuoliseksi, myös sairaaksi. Erityisen osansa tästä

saivat prostituoidut, joita aikalaiset eivät pitäneet vain potentiaalisina tartuttajina, vaan myös itse sukupuolitautilien alkusyynä. Toisaalta sukupuolitautilikysymys oli myös osa laajempaa moraalista paheksuntaa, sillä sukupuolitautilien arveltiin tarttuvan myös, jos seksiä harrasti kuukautisten aikana tai se saattoi aiheutua itsetyydytyksestä. Spongberg havaitsi kuinka lääketieteelliset tutkimukset ja käytännöt alkoivat yhä enemmän yhdistää ja nähdä synonyymeina naisen seksuaalisuuden, prostituution sääntelyn ja sukupuolitaudit. (Spongberg 1997, 35–36, 41, 44–45.)

Sukupuolitautilien, naisten seksuaalisuuden ja prostituution yhdistäminen kielessä, lääketieteessä ja käytännöissä ovat siis muokanneet ihmisten käsityksiä kaikista kolmesta yhteen kietoutuneena. Näiden käsitysten kietoutuessa on syntynyt diskurssi, jossa naiskehon sukupuolisuus ja sukupuolitaudit on nähty toisiinsa liittyvinä. Kun sukupuolitautilien kontrollointi ja tutkimus keskittyi vain naisiin, sairaus tehtiin kulttuurisesti sellaiseksi, että naiset nähtiin tartunnan lähteinä ja kontrolli kohdistui heihin (ks. myös esim. Honkasalo 2008, 103–104). Sukupuolitaudit ja prostituutiolainsäädäntö eivät ole ainoat naiskehon kulttuuriseen, moraaliseen ja terveydelliseen kontrollointiin liittyvät seikat, vaan myös naiskeholle biologisesti ominaiset ja ihmiskunnan jatkuvuudelle välttämättömät toiminnot ovat olleet kontrollin, häpeän ja salailun kohteen.

Hilkka Helsti on tutkinut väitöskirjassaan äitiyden ja äitiysvalistuksen konfliktia, mutta tutkimus piirtää myös esille suomalaisessa kulttuurissa vallinneen reproduktiotabun. Reproduktiotabulla tarkoitetaan naisten kehon lisääntymiseen liittyvien prosessien eli kuukautisten, raskauden, synnyttämisen sekä synnyttämisestä toipumisen saastuttaviksi tiloiksi, jossa nainen on saastunut ja muut hänen kauttaan saastumisriskissä. Toisaalta tabulla voi olla myös kohdetta suojaava vaikutus, sillä esimerkiksi raskaana olevia naisia pidettiin haavoittuvaisina. Myös Emily Martin huomauttaa, että kuukautisiin ja synnyttämiseen liittyvät uskomukset naisen saastumisesta, johon yleiset uskomukset liittyivät erinäisten ruokien pilaantumiseen, jolloin päivästä suuren osan vievä ruuanlaitto on käytännössä naisilta kielletty, ja näin ollen nainen saa levätä. Sekä Martin että Helsti nostavat esille, että tabun noudattaminen oli kuitenkin luokkakysymys, sillä köyhillä ei välttämättä ole varaa noudattaa tabunmukaisia rajoituksia. Helsti myös muistuttaa, että vaikka reproduktiotabujen yksi tarkoitus olisi suojata naisia, sillä oli paljon laajempi vaikutus, joka määrittelee naissukupuolta. (Helsti, 2000, 63–65, 82; Martin, 1989, 97–99.) Vaikka reproduktiotabun tarkoitus ja toisaalta myös tabunmukaisten käytänteiden, kuten lapsivuodeajan, noudattamisen

lopputulos suojelisi ja olisi hyväksi naisille, se ei poista kartetuksi ja eristetyksi joutumista, etenkin jos näiden toimien selityksiksi on tarjottu naisten saastuttavan ympäristöään kuten ruoka-aineita.

Helsti tulkitsee reproduktiotabua Mary Douglasia mukaillen, jossa kuukautiset, raskaus, synnytys sekä seksi nähdään ruumiin rajojen rikkomisen. Tällöin naisruumis toimintoineen on poikkeava, etenkin jos miesruumis nähdään normina. (Helsti 2000, 67.) Kun miesruumis on määritelty normiksi, tulee naisruumis rikkoneeksi kulttuurinmukaisia ruumiin rajoja naisruumiille itselleen sekä ihmiskunnan jatkuvuudelle välttämättömien ruumiintoimintojen muodossa. Naisen ollessa vääjäämätön normirikkoja vastoin tahtoaan, rakentuu tabuaiheiden ympärille häpeän, hiljaisuuden ja salailun kulttuuri.

Vastoin kuin voisi olettaa, Helstin tutkimuksesta käy ilmi, että kuukautiset olivat vähemmän häpeällinen asia kuin raskaus, jota salailtiin ja peiteltiin, mutta ei kuukautisvuotoja pyritty kätkemään (Helsti 2000, 255, 262). Myös Annuka Forstadiuksen opinnäytetyössä käsitellyissä vastauksissa nousee ilmi, että kuukautiset olivat normaali osa naiseksi kasvamista ja jopa terveyden merkki. Toisaalta joissain vastauksissa niiden kerrottiin olevan jumalan rangaistus, eivätkä naiset halunneet niistä puhua edes tyttäriilleen. Sen sijaan ”niistä” kuiskuteltiin häpeillen ikätovereiden kanssa. Salailun opetti tytöt ja naiset häpeämään kuukautisia. (Forstadius 1987, 23–27, 29, 31, 33, 39.)

Raskaus sen sijaan pyrittiin salaamaan viimeiseen asti. Näiden asioiden peittelyä ja salailua pidettiin luonnollisena, ja asenne opittiin äideiltä ja anopeilta. Helsti kuitenkin huomauttaa, että häpeällä oli eri muotoja, joista yksi oli häveliäisyys. Toisaalta pelkkä häveliäisyys ei ajanut raskaana olevia naisia vetäytymään kotiin, vaan myös muiden pilkasta aiheutunut häpeä sai naiset eristäytymään. (Helsti 2000, 262, 266, 281.)

Satu Lidmanin tarkastellut häpeän eri sosiaalisia ja kulttuurisia ulottuvuuksia ja ilmiöitä teoksessaan. Häpeän tunteella on sinänsä rakentava tarkoitus, sillä se auttaa erottamaan oikean väärästä edistäen ryhmään sopeutumista. Häpeä ja häpeän uhka ovat kuitenkin myös vallankäytön keinoja. Leimakirveen lyödessä henkilö on saatettu eristää yhteisöstään, millä on ollut suoria konkreettisia taloudellisia, sosiaalisia ja psyykkisiä seurauksia. Tämän vuoksi henkilöt ovat pyrkinneet välttämään häpeällistä käytöstä, vaikka se olisi vahingollista hänelle itselleen tai yhteisölle. Käytös tai ominaisuudet on yhdistetty esimerkiksi huonommuuteen,

likaisuuteen, syntisyyteen tai moraaliseen heikkouteen. Sukupuolitaudit hän lukee sellaisiksi, jotka on yhdistetty moraalittomaan elämään. Lidman toteaa, että ”*vaikeneminen tuottaa häpeää ja häpeä tuottaa vaikenemista*”. (esim Lidman, 2011, 46–48, 58, 61, 88.) Marja-Liisa Honkasalo nostaa esille Erving Goffmanin stigmaan ja sairauteen liittyviä tutkimuksia. Geofmanin mukaan yhteisö rakentaa sairaan henkilön stigmaan sekä aiheuttaen henkilölle häpeän kokemuksen (Honkasalo, 2000, 57).

Vaikka häpeäntunteen psykologinen tarkoitus olisi auttaa ihmistä sopeutumaan yhteisöön, häpeämisen kohteet ja tavat voivat silti olla yksilölle tai yksilöille haitallisia, etenkin jos häpeä kohdistuu yksilön olemukseen ja tai johonkin lähes vääjäämättömään, kuten naiskehoon ja siihen liittyviin reproduktiotoimintoihin. Häpeän ja leimautumisen aiheuttaman pelon seurauksena yksilöä aletaan hylkiä, sillä häpeä on tarttuvampaa kuin itse tauti. Joko yhteisön laidalle tai jopa ulkopuolelle joutuneesta yksilöstä ei puhuta tai hänen läsnäolonsa ihmisten puheissa on sallittua vain paheksunnan ja pilkan merkeissä.

Uuden ajan alun huumorin ja sukupuolen suhdetta tutkinut Anu Korhonen on nostanut esille sen, kuinka jollekin naurettaessa naurun kohteelta evätään myötätunto. Hän huomauttaa, että pelkkä naurun kohteen naiseus ei riitä tekemään seksuaalista väkivaltaa sisältävästä jutusta ”hauskaa”, vaan kohteeseen liittyy myös muutakin kuin sukupuoleen liittyvää alemmuutta esimerkiksi vihollisuus. Korhonen kuitenkin huomauttaa, etteivät vitsien huumori piile itse väkivallassa vaan sitä tekevien miesten nokkeluudessa sekä yhteiskunnallisen järjestyksen palauttamisessa. Vaikka Korhosen tarkastelema aika on 200–400 vuotta vanhempaa kuin tarkastelemani kyselyn aika, vastauksissa voidaan havaita samanlaisia piirteitä kuin Korhosen käsittelemässä seksuaalista väkivaltaa kuvaavissa vitseissä. (2013, 158–160).

Sukupuoli- ja naistentautien historia on rakentunut voimakkaasti sekä salailun että kontrollin, ja näiden aiheuttaman häpeän pohjalle. Sukupuolitautilien kohdalla kontrolli on ollut jopa valtiojohtoista ja se on tapahtunut lakien ja rangaistusten avulla. Naistentauteja, eli tässä tapauksessa lähinnä kuukautisia ja reproduktioon liittyviä toimintoja taas peiteltiin sosiaalisen kontrollin pelossa, ja siten myös sen alaisuudessa. Yhteistä sukupuoli- ja naisten taudeille kuitenkin on se, että ne olivat sukupuolittuneita tauteja, joissa kulttuuri oli määritellyt sukupuolisuuteen liittyvät sairaudet ja sairauden kaltaiset tilat nais erityiseksi. Tämä määrittely ei ollut arvovapaata tai johtunut pelkästään tautien ilmenemisestä toisella sukupuolella, vaan määrittelyt olivat peräisin kulttuurin ja yhteiskunnan normeista, jotka samalla asettivat naisten

harteille kohtuuttoman moraalisen taakan vierittäen syyt tautien esiintymisestä naisten niskoille. Naistentauteihin ja sukupuolitettuihin sukupuolitauteihin liittyi häpeää ja vaikenemista, jotka synnyttivät toisiaan ruokkivan kierteen laittaen vahingon kiertämään, jossa hiljaisuus ruokkii häpeää ja häpeä hiljaisuutta.

4 Arkistoitu informaatio, häpeä ja hiljaisuus

Seuraavissa luvuissa sukupuoli- ja naistentauteina käsitellään vastaajien määrittelemiä tauteja ja oireita. Luvuissa ei siis tarkastella vain nykyajan tai 1970-luvun, jolloin kysely on toteutettu, auktorisoidun lääketieteen veneerisiksi tai gynekologisiksi määrittelemiä sairauksia, vaan niitä sairauksia ja oireita, joista vastaajat kertovat tai vaikenevat vastauksissaan. Vaikka naistentauteihin liittyvään kysymykseen vastattiin vähän, niin kyseisen tautiluokan tulkinta oli kirjavaa. Osassa vastauksia naistentaudeiksi saatettiin lukea (rinta)syöpä ja erilaiset synnytyksiin liittyvät oireet ja niiden hoitomuodot, virtsaamisongelmat, seksuaalisesta väkivallasta aiheutuneet vammat sekä ympäripyöreästi ”naistenvaiivat”, joilla todennäköisesti tarkoitettiin kuukautisia tai ehkä vaihdevuotia. Kaikki vastaajat eivät kuitenkaan luokittele raskauksia ja synnytyksiä naistentaudeiksi ja saattavatkin näiden kysymysten kohdalla mainita, etteivät tiedä mitään asiasta, mutta ovat saattaneet aiemmin kertoa esimerkiksi synnytyksistä saunassa tai kuukautisveren käyttöä eläinten lääkkeenä tai lemmentuomana.

Ne vähäiset vastaukset, jotka käsitelivät sukupuoli- ja naistentauteja, nostavat esiin aiheiden sukupuolisuuden, arkaluontoisuuden sekä häpeän. Sukupuoli- ja naistentaudit eivät olleet kuitenkaan yhteiskunnasta ja kulttuurista irrallisia sairaussattumuksia, vaan niistä puhuttaessa nostettiin esille väkivallan erilaisia ilmentymiä, maaseudun ja kaupungin vastakkainasettelu, vierauden pelkoa, toiseuttamista sekä kyseisiin sairauksiin liittyviä moraalisia käsityksiä. Näistä aiheista vaiettaessa ei siis vaiettu vain kiusallisista vaivoista, vaan myös kulttuurin ja yhteiskunnan varjopuolista ja vastakkainasetteluista. Suurimmassa osassa vastauksia näistä asioista vaietaankin konvention mukaisesti tai ilmennetään tätä konventiota, kertomalla, ettei tiedä näistä sairauksista ja miksei tiedä.

Siinä missä vastaukset ja selitykset sukupuoli- ja naistentaudeista kertovat miksi kyseiset asiat ovat tabuja. Ne vastaukset taas, jossa asiasta tietämättömyys ilmaistiin, tai muuten kerrottiin, ettei näistä asioista puhuttu, kertovat aiheiden ympärillä vallinneesta hiljaisuudesta. Näille ilmaisukielloille on nimetty myös syytä kuten se, että kyseisissä sairauksia hoitivat lääkärit tai että näistä sairauksista ei vain puhuttu. Joidenkin vastaajien mielestä kyseisiä tauteja ei aikoinaan tunnettu tai niitä ei tunnettu tietyillä alueilla yleensä maaseudulla. Jotkut vastaajat kertoivat vain, ettei näistä asioista puhuttu, mikä toisaalta ei kerro, etteikö sairauksia olisi ollut tai ettei niistä olisi tiedetty. Osa vastaajista ilmaisi myös suoraan, ettei tiedä sukupuoli-

tai naistentaudeista, mikä tarkoittaa, että sukupuoli- ja naistentauteja koskeva vaikenemisen kulttuuri on tuottanut hedelmää, sillä kun asioista ei puhuta, ei niistä voi myöskään tietää.

Sukupuoli- ja naistentaudit ovat arkaluontoinen aihe. Suurin osa vastaajista joko ilmaisi tietämättömyytensä kyseisiin aiheisiin tai jätti kokonaan vastaamatta. Seuraavat luvut rakentavat kuvaa siitä, millainen nonkommunikaation kulttuuri sukupuoli- ja naistentautiin ympärillä vallitsi ja miten tätä kulttuuria ilmaistiin.

4.1 Mitä sukupuoli- ja naistentaudeista kerrotaan

Kaikista 150:stä vastaajasta vain 34 kertoi tai yritti kertoa naistentaudeista tai sukupuolitaudeista. Sukupuolitaudeista ja niistä etenkin kupasta kerrottiin eniten, mutta naistentaudeiksi laskettujen sairauksien ja oireiden kirjo oli laajempi, joskin kuvailu vähäisempää. Olipa kyse sukupuoli- tai naistentaudeista, niiden erilaisten ilmentymien hoitomuodoista ja lääkaineista oli vain muutamia mainintoja. Eniten vastaajat kuvailivat ilmiöiden pelottavuutta tai häpeällisyyttä, sitä miten ja missä sitä ilmeni, ja millaisia oireita eri taudeilla oli.

4.1.1 Sukupuolitaudit

Sukupuolitaudeista kaikista eniten mainittiin kuppa, josta kyseinen nimitys ilmeni 14 vastauksessa. Sen lisäksi siitä käytettiin nimitystä ”paha tauti”, joka mainittiin neljä kertaa. Lisäksi eräs vastaaja listaa kyseiselle sairaudelle eri nimityksiä, jotka olivat ”fransus” ja ”pahataut” (TYKL/Kys/46/11). Erään vastaajan lähettämässä lehtileikkeessä mainittiin kupan korrektimpi ja lääketieteellisempi nimi ”syfilis”(TYKL/Kys/46/152). Toinen nimeltä mainittu sukupuolitauti oli tippuri, joka mainittiin nimellä kuudessa vastauksessa, eikä sille annettu muita nimityksiä. Kuudessa vastauksessa mainittiin vain yleisesti ”sukupuolitauti” ikään kuin se olisi käsitetty omana tautinaan. Tämän lisäksi yksi vastaaja puhui ”veneerisistä sairauksista”(TYKL/Kys/46/33), joka on lääketieteellinen kattokäsite sukupuolitaudeille.

Sukupuolitaudit kait hyvin vanhaan aikaan on saaneet olla aivan valloillaan.
(TYKL/Kys/46/183)

Kuppa oli ennen yleinen tauti ja suurin osa vanhemmista [tytiist] oli tippuri.
(TYKL/Kys/46/289)

Kuppatautia sairastettiin nuoruuteni aikana aika paljon. Laulettiin että:” Kuppaa naisesta paha tauti on, sankeri se melko vaaraton, maksaa laakelaskut, tyhjeneepi taskut, vittumaista on tuntikauppal seistä kusella!” (TYKL/Kys/46/358)

Käsitys sukupuolitautilien yleisyydestä vaihteli vastaajien välillä. Ne vastaajat, joidenka mukaan sukupuolitaudit olivat yleisiä, mainitsivat asian yleisluontoisesti ja melkein pä ohimennen. Kaikki kolme vastaajaa, jotka pitivät sukupuolitauteja yleisinä, olivat miehiä. Roisit kuulopuheet ja pilkkalaulut saattoivatkin levitä juuri miehisissä ympäristöissä, sillä eräs vastaaja, joka ei tosin pitänyt sukupuolitauteja yleisinä, kertoi kuulleensa sukupuolitaudeista vasta armeija-aikoinaan kaupunkilaispojilta (TYKL/Kys/46/247). Sota-ajan suomalaista seksikulttuuria tutkinut Sari Näre nostaa esille, että rivoja vitsejä ja lauluja kerrottiin sotaväessä, ja hän arveli niiden tarkoituksena olleen lievittää ahdistusta ja häpeää (Näre 2016, 269). Vastaajan (TYKL/Kys/46/358) esiin nostamassa laulussa mielenkiintoista on se, että sukupuolitauti saatiin nimenomaan naiselta.

Kuppaa ja sen sellaista ei juuri syrjäseuduilla tunnettu. (TYKL/Kys/46/43)

Sukupuolitautilien kupan ja tippurin kukistamiseksi ei kansanlääkkeitä ollut tietojeni mukaan käytettävissä. Nehän olivat erittäin harvinaisia Limingassa ja Temmeksellä. (TYKL/Kys/46/152)

Sukupuolitauteja ei esiinny maaseudulla, vaan parissa tapauksessa se on tuotu Kaupungista maaseudulle. (TYKL/Kys/46/20)

Sukupuolitaudeista en tiedä ne olivat ainakin maaseudulla miltei olemattomat. (TYKL/Kys/46/281)

Näitä tauteja ei ainakaan maaseudulla ollut ja, jos sattui joskus olemaan, niin pidettiin niin omana, ettei niitä tiennyt kuin asianosaiset itse. (TYKL/Kys/46/178)

Monet vastaajista painottivat yleisesti kaupunkimiljöötä sukupuolitautilien ilmenemisaikana verrattuna maaseutuun ja etenkin omaan asuinseutuun. Sukupuolitautilien olemassaolo siis tiedettiin, mutta ”oma pesä” pyrittiin pitämään puhtaana kertomalla, että joko taudin ilmenemis- tai tarttumisaikana oli jokin muu kuin oma kotiseutu. Sukupuolitautilien ilmenemiseen liitettiin usein kaukaisuus omasta yhteisöstä sekä erilaisia liikkuvia väestöryhmiä merimiehiä (TYKL/Kys/46/185). Eräs vastaaja paikansi sukupuolitautilien, ilmenemisen ajallisesti kertomalla, että tippuria alkoi ilmetä sodan lopussa

(TYKL/Kys/46/170). Sukupuolitautilien tarttumiseen ja ilmenemiseen liittyvä ajallisuus, tai paremminkin ajoitus, tuli ilmi myös vastauksessa, jossa kupan kuvattiin tarttuvan vain täydenkuun aikana (TYKL/Kys/47/163). Kuunkierrolla oli tärkeä osa kansanparannukseen liittyvissä käsityksissä. Kuun asento vaikutti milloin taudit tarttuivat tai milloin niitä parannettiin, pääasiassa laskevan kuun aikaan taudit tarttuivat helpommin ja niitä oli vaikeampi parantaa, myös haavat alkoivat herkemmin tulehtua alakuun aikaan. Täysikuuhun ja terveyteen liittyvät uskomukset taas olivat ristiriitaisia, toisaalta täysikuu lisäsi ihmisten hyvinvointia ja sillä oli parantavia vaikutuksia, toisaalta uskottiin täysikuun lisäävän rikollisuutta, mielisairautta ja unissakävelyä. (Naakka-Korhonen 2007, 83–84, 89–91.)

Sukupuolitauti oli häpeällinen, eikä siitä julkisesti edes puhuttu. Sellaista tautia sairastava oli merkitty henkilö sekä kartettava ja halveksittu. (TYKL/Kys/46/200)

Kuppatautisia varottiin ja erityisesti lapsia suojeltiin etteivät olisi joutuneet kuppatautisen läheisyyteen. (TYKL/Kys/46/66)

Sukupuolitauteja sairastavia santiin pahan taudin kantajiksi. Hän oli huono ja saastainen ihminen. (TYKL/Kys/46/131)

Sukupuolitaudit hävettäviä [?] huonojen ihmisten sarrauksia. (TYKL/Kys/46/72)

Lapsuusajaltani tiedän vain muutaman henkilön, joka sairasti näitä tauteja. Nämä henkilöt olivat kaikkien tiedossa, ja he kävivät hoidattamassa itseään Oulussa. (TYKL/Kys/46/152)

Huolimatta siitä, että sukupuolitaudeista ei haluttu tai saanut puhua, ja haluttiin uskoa, etteivät ne koske omaa elinympäristöä. Sukupuolitauteja sairastaneet henkilöt kuitenkin tiedettiin, jotta heitä voitaisiin vältellä. Taudin tarttumista pelättiin ja etenkin lapset pyrittiin pitämään erossa sairastuneista. Vaikka sukupuolitauteihin sairastuneita henkilöitä pyrittiin karttamaan, heitä ei eristetty kokonaan yhteisöstä, mutta toisaalta heidän osansa varoittavana esimerkkinä saattoi olla pahempi kuin eristäminen. Eräs vastaaja kertoi, että sukupuolitauteja henkilöitä ei huolitettu edes vaivaisten myyntiin, vaan kierrätettiin talosta toiseen, ja sijoitettiin asumaan tunkiolle (TYKL/Kys/46/183). Sukupuolitautilien tiedettiin tarttuvan yhdynnästä ja se liitettiin etenkin satunnaiseen seksiin (TYKL/Kys/46/13), mutta eräs vastaaja liitti kupan myös insesmiin (TYKL/Kys/46/358).

Sukupuolitauteja sairastaneita henkilöitä kartettiin paitsi itse oireiden kauheuden, myös kyseisiin sairauksiin liitettyjen ilmiöiden vuoksi. Aiemmin jo mainittiin, että sukupuolitaudit

liitettiin liikkuvaan elämäntapaan sekä epävakaisiin elinolosuhteisiin, joita pidettiin paheksuttavina ehkä jopa syntisinä.

Se uskottiin olevan sallimus, koska ko henkilö ei ollut viettänyt riittävää nuhteetonta elämää. (TYKL/Kys/46/131)

Yllä oleva vastaaja ilmaisee kuitenkin ”sallimuksen” olevan eräänlainen rangaistus pikemminkin kuin sattuma. Eräs vastaaja taas kuvasi, kuinka taudin syynä olivat ”pasillit”, mutta pasillien saaminen oli etenkin vanhojen naisten mielestä rangaistus (TYKL/Kys/46/206). Kyselyssä kysyttiin tautien syntyä, ja annettiin esimerkkeinä tartunta tai sallimus, joista moni vastaaja myönsi molempien olevan tautien, ei siis vain sukupuolitautilien, yleisiä syntyä. Kysymys, jossa annettiin valmiita vastausmahdollisuuksia oli varsin ohjaava, ja sai useimmiten aikaan sen, että vastaajat vain myötäilivät kyselyn laatijan esimerkkejä sen sijaa, että olisivat kertoneet omia muistojaan tai tietojaan.

Sukupuolitautilien leimaamisen pelko toimi luultavasti myös toiseen suuntaa, eli henkilöt, jotka eivät kyseistä tautia sairastaneet saattoivat tulla tautiepäilyjen kohteeksi muista syistä. Eräs vastaaja kertoi, että jos lapsi oli sokea, toisen hänen vanhemmistaan epäiltiin sairastavan kuppaa (TYKL/Kys/46/66). Lisäksi yksi vastaaja kuvasi useamman eri sukupuolitautilia sairastaneen ulkomuotoa, josta ilmeisesti pystyi päättelemään mikä tauti oli kyseessä. Vastaaja kuvasi miestä, joka oli niin visvainen, että hänestä jäi jälki paikalle, jossa oli istunut sekä henkilöä, jolta puuttui nenä (TYKL/Kys/46/183).

Sukupuolitauteihin liittyvä sosiaalinen stigma tuli hyvin esille tapauksessa, jossa hyvämaineisena pidetty henkilö sairastui kyseiseen tautiin. Eräs vastaaja kertoo miehestä, joka oli sairastunut kuppaan työmaalla syödessään samoista astioista vieraiden ihmisten kanssa ja polttaessaan heidän kanssaan samaa piippua, vaikka oli kertonut tietävänsä taudin tarttuvan yhdynnässä (TYKL/Kys/46/183). Kuvaus taudin tartumisesta vieraiden kanssa jaetuista astioista ja piipusta vastaa Elias Lönnrotin Talonpojan Kotilääkäri -kirjan kuvausta (Lönnrot 2002, 96).

Toinen vastaaja taas kertoi erään naisen saaneen kupan pestessään merimiespoikansa vaatteita (TYKL/Kys/46/185). Tällaiset poisselittämisen muodot osoittavat sen, kuinka henkilön maineella yhteisössä oli osansa siihen, miten taudin tartunta tulkittiin. Vähäisistä tiedoista huolimatta rohkenen päätellä, että kyseisten henkilöiden maine ja asema yhteisössä oli niin vakaa, etteivät ainakaan vastaajat leimanneet heitä huonoiksi ihmisiksi. Kummassakin tapauksessa taudin syy oli myös jossakin kaukana ja joilta epämääräistä elämää viettäviltä ”muilta” peräisin, kuten merimieheltä tai vierailta työmiehiltä. Toisaalta merimiespojaltaan taudin saaneen äidin tapaus johti koko suvun ja muun lähipiirin kuppatastuksiin (TYKL/Kys/ 185), jolloin kuppatauti mahdollisesti sairastavan stigma oli tarttuvampi kuin itse sairaus. Tällä saattoi olla kahdenlaisia vaikutuksia, joko epäiltyjen joukko oli yhteisössä niin laaja, ettei se sulkenut ihmisiä ulos yhteisöstä, mutta toisaalta taudin ja stigman riski pyrittiin pitämään mielikuvissa mahdollisimman kaukaisena.

Tartunnan poisselittämisen tavat eivät kuitenkaan ole aikoinaan olleet epätavallisia. Vaikka sukupuolitauteja pidettiin huonon ja syntisen ihmisen sairautena, koska tiedostettiin taudin tarttuvan yhdynnässä, myös muunlaiset tarttumiselitykset olivat mahdollisia. Oiva Turpeinen on nostanut esille teoksessaan useita aikalaislausuntoja, joissa sukupuolitaudin sanottiin tarttuvan paitsi epäsovivista suhteista, myös huonon hygienian tai muiden paheksuttujen tapojen välityksellä (esim. Turpeinen, 2012, 39–40, 46–47, 76, 78). Myös Elias Lönnrotin Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri -teoksessa kupan tarttumistapoja kuvataan puhtauteen liittyviä seikkoja, mutta tulee ottaa huomioon se, että myös hän näkee taudinlähteenä vieraat. Toisaalta Lönnrot kuitenkin huomauttaa, että myös tutut voivat tuoda taudin matkoiltaan:

Tauti kyllä tarttuu tawallisesti haureudesta, mutta usein myös muullaki tawalla nimittäin : kun annetaan wierasten, pahatautisten waimoin lapsia imettä, syödään tahi juodaan yksistä astioista, poltetaan yksistä piipuista, maataan tahi kylwetään yhdessä wierasten, kulkioiden, usein tuntemattomain ihmisten kansa.[...] Ei ainoasti tuntemattomain jälkeen pitäisi jokaisen wäestänsä huolta pitäväisen, tunnollisen perheenhaltian antaa wisusti pestä astiat, makuuvaatteet, saunalaudat ja muut senlaiset kappaleet, waan myöski tarkoin kysellä ja tutkia omaisiansaki, markkinoilta, kaupunkiloista, keräjistä, hollista ja muilta matkoilta palaawia. (Lönnrot 2002, 96.)

Abstraktimpien ”vieraiden” lisäksi eräs vastaaja kertoo sukupuolitautilien liittyvän ”mustalaisiin” (TYKL/Kys/46/163). Ksenofobinen ja jopa rasistinen epäily sukupuolitautilien saamisesta vierailta ei ole vain suomalainen ilmiö, vaan on leimannut

sukupuolitauteskustelua monissa maissa jo pitkään. Mary Spongberg nostaa esille, että käsitys sukupuolitaudeista ja seksuaalimoraalista ei ollut vain sukupuolitettu vaan myös rodullistettu ilmiö, joka oli ”ulkomaalainen sairaus” (Spongberg 1996, 56).

Sukupuolitaudeilla oli myös vierasmaalaisuuteen liittyviä nimityksiä kuten Ranskan tauti, ”laukkuryssän” tauti, mutta toisaalta itärajan takana tautia kutsuttiin suomentaudiksi (Turpeinen 2012, 13–19, 52). Toisaalta vierautta ei tarvinnut hakea kaukomailta asti, sillä kuten aiemmissa vastauksissa tulee ilmi, sukupuolitaudit nähtiin myös kaupunkilaisena ilmiönä.

Sukupuolitauteja ei pidetty vain moraalittomuutena vaan myös konkreettisena likaisuutena, jolloin taudin ehkäisemiseksi puhtaus oli tärkeää, ja sitä pidettiin tautien esiintymättömyyden syynä. Eräs vastaaja (TYKL/Kys/47/247) kertoi, etteivät sukupuolitaudit levinneet armeijassa, sillä he peseytyivät usein, eivätkä olleet muutenkaan ”siivottomia”, minkä toisaalta voi tuki tulkita tarkoittavan myös epäsiiveellistä käytöstä. Esimerkiksi sekä vuonna 1844 vahvistetussa bordelleja koskevissa säännöissä (Turpeinen 2012, 69–72) että tavalliselle kansalle suunnatussa *Talonpojan Koti-Lääkäri -kirjassa* säännöllistä peseytymistä sekä liinavaatteiden vaihtoa (Lönnrot 2002, 96).

Sukupuolitauteja pyrittiin siis välttämään ennen kaikkea siiveellisellä käytöksellä sekä pidättäytymällä joutumasta vieraiden ihmisten ja etenkin sairaksi tiedettyjen henkilöiden seuraan. Sukupuolitauteja sairastava ihminen oli moraaliton, ja vastaavasti moraaliton ihminen oli taudin aiheuttaja ja ansaitsija. Joillekin hyvämaineisille poikkeuksille oli sairauden selityksesi varattu vieraat ja likaiset kanssaihmiset, jotka yleensä edustivat jotakin epämääräisesti määriteltyä ulkoryhmää.

Sukupuolitaudit: Tilapäisparittelussa sivulle jos ei ole tutustumis uteluakaan savet jota mainostetaan nykyisin ainakin miehen sopii tapahtuman jälkeen virtsata kohta siinäkin on jotakin puhdistavaa ja sitten savetilla pyyhkiä ainakin kullin pää, tietysti suojakumi+tukikortonki japanillinen mutta eivät naisetkaan pidä niiden yhdynnässä ollessa yleens. (TYKL/Kys/46/14)

Suurin osa vastaajista vaikutti muistelevan vanhaa aikaa, yleensä omaa lapsuutta ja nuoruutta, mutta osa reagoi myös nykyaikaan. Tätä reagoitua ilmeni enimmäkseen naistentauteihin ja raskauden ehkäisyyn liittyvissä vastauksissa, mutta yllä oleva vastaaja halusi valistaa kyselijää kondomin käytöstä sukupuolitauteiden ehkäisemisestä.

No niille ei kansanparantaja mahtanut mitään, lääkärit sanoivat että jos kuppa on se voidaan parantaa muitten tautien laita on [niin ja] näin. (TYKL/Kys/46/262)

Sukupuolitaudit eivät pääsääntöisesti kuuluneet kansanparantajien repertuaariin, he joko eivät edes tunnistanee kyseisiä sairauksia, eivätkä osanneet niitä parantaa (TYKL/Kys/46/183, 152 ja 262) tai suoraan kieltäytyivät ja ohjasivat potilaan muualle (TYKL/Kys/46/33).

Vastauksissa mainittiin kolme sairaalaa, joissa kuppaan sairastuneita hoidettiin. Yksi niistä sijaitsi Oulussa (TYKL/Kys/46/152) ja toinen Hämeenlinnassa (TYKL/Kys/46/66). Myös Torniossa sijainnut hoitopaikka mainittiin, ja se oli kiertoilmaus sukupuolitaudin saaneelle: ”*Se on menny Torniohon lohennousua kattelemahan*” (TYKL/Kys/46/17).

Kuppatautisille parantajat ovat vanhempien kertoman mukaan keittäneet lääkettä valkoisesta alunasta, männyn vuosikasvaimesta ja tulikivenkukasta. (TYKL/Kys/46/152)

Yllä oleva kuvaus muistuttaa *Kansanomainen lääketietous* -teoksessa esiin nousutta kuppalääkettä, joka keitettiin valkoisesta alunasta, vedestä sekä kuusenoksista (Hako 1957, 113). Aluna on metallisuolo, jota käytetään puretteena eli kiinnitysaineena värjäyksessä (Tetri 2022, 128). Keitos, johon oli sekoitettu ainakin alunaa ja havupuun osia saattoi olla vähäisistä ja vähän tunnetuista kuppaan tarkoitettu kansanlääkinnällinen menetelmä.

Vastauksissa mainittiin vain yksi henkilö, joka paransi kuppatautia (TYKL/Kys/46/261) sekä yllä olevan lisäksi yksi, joka valmisti tamman virtsasta kuppalääkettä, jota lähetettiin Viipuriin, Helsinkiin ja Pietariin (TYKL/Kys/46/64). Eräs sosiaalitarkastajana työskennellyt vastaaja kertoi naisesta, joka oli kuppaan sairastuttuaan yrittänyt parantaa itseään voitelemalla sukupuolielimensä sipulin ja tervan sekoituksella, mutta lopulta päätyi sairaalahoitoon (TYKL/Kys/46/179). Sukupuolitautilien hoitoa koskeva tieto viittasi enimmäkseen erikoistuneisiin sairaanhoitolaitoksiin ja auktorisoituun lääketieteeseen.

Erään vastaajan mukaan sukupuolitauteja ei parannettu kansanparantajilla ja hänen antamassaan esimerkissään turvaututtiin lopulta lääkäriin (TYKL/Kys/46/179). Myös kaksi muuta vastaajaa (TYKL/Kys/46/ 262 ja 170) mainitsivat että sukupuoliäsoita hoitivat vain lääkärit.

Kuppatautisille annettiin [jodkaalia] ja tupattiin [rotkimia] haavoihin.
(TYKL/Kys/46/374)

Sukupuolitaudeista en tiedä muuta kun joskus kuulin erään kaverin puhuvan
[Tyraseruiskusta]. (TYKL/Kys/46/319)

Vastaajat olivat kuulleet joitakin lääketieteen keinoja sukupuolitautilien hoitoon. Kuppaa hoidettiin yllä mainittujen lääkkeiden lisäksi joditipoilla sekä tuliöljyllä, ja tippuria vain puuöljyllä, jonka uskottiin poistavan taudin virtsan mukana (TYKL/Kys/46/183). Myös *Kansanomainen lääkintätietous* -teoksessa on kaksi mainintaa kuinka ”tröppeliä” eli tippuria parannettiin puuöljyllä (Hako 1957, 113). Lisäksi tippuria hoidettiin ”laimennetulla lysäälillä”, joka vei ”halut” pitkäksi aikaa (TYKL/Kys/46/182) sekä tarkentamattomalla ”ruiskulääkkellä” (TYKL/Kys/46/262).

Elohopeaa käytettiin kupan hoidossa monessa eri muodossa. Sitä sekoitettiin sianihraan voiteeksi haavoille, tai nautittiin pillereinä tai juomana, joka oli sekoitus elohopeaa ja spriitä. Haavoja puhdistettiin myös kloorivedellä. (Vaino-Korhonen 2018, 200.) Hoitomuotojen kehittyessä arsenikki ja elohopearuiskeet jäivät sivuun, kun hoitokeinoina alettiin käyttää Bismutin-lääkettä, jota kutsuttiin myös vismuttulääkkeeksi, Salvarsanilla eli arsfenamiinilla, Neosalvarinilla eli neoarsfenamiinilla, kunnes lopulta 1950-luvulla sekä kupan että tippurin hoitoon alettiin käyttää penisilliiniä. Aivokupan parantamiseksi potilaalle saatettiin tartuttaa malaria keinotekoisesti. Myöhemmin tippuria vastaan alettiin käyttää antibioottia nimeltä terramysiini. (Lundell-Reinilä & Parpola 2023, 22–24, 36, 56–57; ks. myös Turpeinen 2012, 143–153.)

Eräs vastaaja nosti esille kuinka pahasta taudista, eli kupasta, voi parantua ”*parittelemalla sellaisen kanssa, joka ei ole ennen ollut tällaisissa suhteissa*” (TYKL/Kys/46/183). Myös *Kansanomainen lääkintätietous* -teoksessa nostetaan esille, se että sukupuolitaudista voi parantua tartuttamalla sen jollekin toiselle *jollakin tavalla* (Hako 1957, 113). Kyseinen tapa, ei siis välttämättä tarkoita sukupuoliyhteyttä kuten vastaajan (TYKL/Kys/46/183) vastauksessa, vaan kattaa ehkä myös muut tavat, jolla taudin uskottiin levinneen, kuten jaettujen lakanoiden tai astioiden avulla.

Sukupuolitauteihin liittyvät käsitykset tekivät erilaisia rajanvetoja muun muassa menneisyyden ja nykyisyyden, maaseudun ja kaupungin sekä tutun ja vieraan välillä.

Käsitykset tautien esiintyvyydestä vaihtelivat yleisen ja olemattoman välillä, ja vaikuttikin siltä, että sukupuolitaudeista tietämisen mahdollisuus oli sidottu niiden oletettuun esiintyvyyteen, jolloin maaseudun asukkaat eivät niistä tienneet tai olleet tietävinään.

Kuitenkin sukupuolitauteihin liittyvästä välttelystä sekä taudinkantajiksi leimatuista ihmisistä löytyi useita mainintoja, jotka korostivat sairauten liittyvää moraalittomuutta sekä vierautta, kaukaisuutta sekä liikkuvaa elämäntapaa. Jos tautia kuitenkin ilmeni yhteisössä, sen lähde oli joku, joka sopi stereotypisiin kuvauksiin. Sukupuolitaudin leima oli kuitenkin tarttuvampaa kuin itse tauti, sillä uskomukset sairauden merkeistä leimasivat myös henkilöitä, kuten sokeiden lasten vanhempia, joilla ei välttämättä ollut kyseistä tautia. Sukupuolitauteja ei parannettu kansanparantajilla, mutta ilmeisesti sairastaneet henkilöt kokeilivat kotikonsteja ennen kuin hakeutuivat lääkärin hoidettavaksi. Sukupuolitaudit ovat kuitenkin olleet ohjesääntöprostituution ajoista asti auktorisoidun lääketieteen hoidon piirissä, jolloin niihin oli tarjolla myös aikansa lääkehoitoja.

4.1.2 Naistentaudit

Naistentauteihin liittyvissä vastauksissa oli samantapaisia piirteitä kuin sukupuolitaudeissa. Yhtäläisyyksiä oli muun muassa siinä kuinka osan vastaajien mielestä naistentaukeista ei oltu kiinnostuttu tai ne kuuluivat lääkärin hoidettavaksi. Naistentautikysymys kirvoitti myös vastauksia, jotka eivät varsinaisesti liittyneet sairauksiin, mutta kertoivat aikansa kulttuurista ja yhteiskunnasta. Tässä kappaleessa viitataan siis naistentauteina sellaisiinkin sairauksiin jotka ovat paremminkin sukupuolitettuja kuin sukupuoleen liittyviä sairauksia sekä muita sukupuolitettuja yhteiskunnallisia ja kulttuurisia ilmiöitä.

Seitsemässä vastauksessa käytettiin yleisesti nimitystä ”naistentaudit” ja viidessä ”naistensairaudet”. Mahdollisista lisätiedoista kuten parannuskeinoista saattoi saada osviittaa siihen, millaisesta sairaudesta puhuttiin. Naistentaukeilla tai -sairauksilla on saatettu viitata naisten elinkaaren mukaisiin kehon toimintoihin kuten kuukautisiin tai vaihdevuosiin, tosin vaihdevuosia ei tutkimuksessa nimeltä mainittu. Kuukautiset mainittiin vain viisi kertaa nimeltä, mutta näissäkään kohdissa ei kerrottu kuukautisista oloilana tai siihen liittyvistä parannuskeinoista, vaan siitä kuinka kuukautisverta käytettiin vasikan parantamiseen (TYKL/Kys/46/350), lemmejuomaan (TYKL/Kys/46/389 ja TYKYL/Kys/46/359) tai kerrottiin, ettei kuukautisista ennen puhuttu (TYKL/Kys/46/66 ja 398). Joitakin sairauksia tai oireita nimettiin, kuten synnytyksen jälkeiset vuodot (TYKL/Kys/46/163, 178 ja 11),

imetyksestä vaurioitunut rinta (TYKL/Kys/46/374), syöpä (TYKL/Kys/46/20, 9 ja 45), kohdunlaskeuma (TYKL/Kys/46/281) sekä hiusten hoidosta (TYKL/Kys/46/163). Lisäksi eräs miesvastaaja tiesi erään naisen pitävän kuumaa vesipulloa ”pissaamispaikan” päällä, mutta ilmaisi, ettei tiennyt mihin kyseinen konsti auttoi (TYKL/Kys/46/319).

Kaksi vastaajaa kiinnitti huomiota naisten vaatetukseen kuten liian kevyeen pukeutumiseen sekä entisaikaan hameidenkäyttöön ja alushousuttomuuteen naistentauteihin vaikuttavina tekijöinä (TYKL/Kys/46/287 ja 14). Kyseiset vastaajat eivät kuitenkaan tarkentaneet millaisia tauteja, sairauksia tai oireita he tarkoittivat, mahdollista virtsatietulehdusta vai kuukautisia? Naisten vaatetus on kuitenkin oleellisesti liittynyt raskauksiin ja kuukautisiin. Esimerkiksi Annukka Forstadiuksen pro gradu -tutkielmassa usea vastaaja oli kuvannut kuinka naiset peittivät kuukautisiaan hamemäärää kasvattamalla tai topatuilla, hurstikankaisilla alushameilla (Forstadius 1986, 44). Toisaalta Hilikka Helstin mukaan kuukautisia ei juurikaan pyritty peittämään vielä 1930-luvullakaan, mutta peittelemättömyys ei tarkoittanut sitä, että asiasta olisi puhuttu (Helsti 2000, 255–256). Forstadiuksen tutkimuksessa kävi myös ilmi, että itse siteiden käytön uskottiin olevan epäterveellistä tai viestivän esimerkiksi keskenmenosta. Toisaalta siteiden käyttö nähtiin myös yläluokkaisena. (Forstadius 1986, 44–45.)

Eräs vastaaja kertoi, että naistentauteihin keitettiin inkivääriä, siankärsämöä ja vatukanlehtiteetä (TYKL/Kys/46/183). Toinen taas kertoi, että naistentauteihin käytettiin siankärsämöä ja piha-apilaa (TYKL/Kys/46/178). Kyseiset vastaajat eivät tarkentaneet sairauksia, joihin kyseisiä yrtejä käytettiin, mutta eräs vastaaja kertoi, että siankärsämöä käytettiin kuukautisten hoidossa (TYKL/Kys/47/178). Synnytyksissä naiselle annettiin torajyvääläkettä ja pellavan siemeniä (TYKL/Kys/46/178). Toisaalta torajyvää on käytetty myös runsaiden kuukautisten hoidossa (Hako 1957, 116). Synnytyksen jälkeisiin vuotoihin taas käytettiin ”jotakin pihlajankuoriveden tapaista” (TYKL/Kys/46/ 11) tai apteekista haettua muskottikukkaa (TYKL/Kys/46/163). Vaikuttaa siltä, että naistensairauksiin liittyvät parannukset pyrkivät nimenomaan estämään erilaisia reproduktioon liittyviä vuotoja, eikä esimerkiksi kipuja. Toisaalta naistentauteihin liittyviin sivuvaikutuksiin on ehkä käytetty lääkkeitä, joita käytetään yleisesti esimerkiksi kivunlievitykseen.

Kuukautisten lisäksi synnytyksiin liittyviä parannustapoja kuvailtiin vastauksissa eniten. Huomionarvoista oli kuitenkin se, että vaikka vastauksissa puhuttiin synnytyksistä, raskausajasta ei puhuttu, vaikka kyseiset asiat ovat olennaisesti liitoksissa toisiinsa.

Raskauden salaaminen ja raskauteen liittyvä häpeä nousivat esille myös Hilkka Helstin kotisynnytyksiä käsittelevässä tutkimuksessa. Helstin tutkimasta aineistosta nousi esille, kuinka raskaus pyrittiin salaamaan miehiltä ja lapsilta häveliäisyyden ja pilkankohteeksi joutumisen pelon vuoksi, ja toisaalta myös muilta naisilta sosiaalisen kontrollin ja juoruilun pelossa. (Helsti 2000, 272–277.) Mielenkiintoista kyllä, ettei tarkastelemissani vastauksissa kerrottu raskauksista, mutta sen sijaan vastaajat kertovat muun muassa lapsettomuuden hoidosta, ehkäisystä, abortista sekä pieleen menneistä synnytyksistä.

Eräs vastaaja kertoi parantajasta, joka peri maksuksi palveluistaan saippuapalan, jolla oli pesty vastasyntynyt nainen. Kyseisellä saippuapalalla taas pestiin nainen, joka halusi tulla raskaaksi. (TYKL/Kys/46/389.) (Sivumennen mainitakseni, kyseinen parantaja on myös siinä mielessä mielenkiintoinen tapaus, että hän peri hoidoistaan palkkioksi aineksia tulevien asiakkaiden hoitoja varten kuten esimerkiksi synnyttäneiden naisten saippuapaloja tai kuten aiemmin mainittu kuukautisia poteneiden tyttöjen verisiä vaatekappaleita.) Toinen vastaaja taas kertoi hierojasta, joka osasi hieroa kohdun asentoihin, joiden avulla saattoi joko tulla raskaaksi tai ehkäistä raskauden (TYKL/Kys/46/333). Periaatteessa kummassakaan vastauksessa ei ilmaista suoraan, onko kyseisissä hoidoissa kysymys suoranaisestä lapsettomuuden hoidosta, vaiko vain siitä, että halutaan varmistaa lapsen saanti kun aika on suotuista. Esimerkiksi kyseisen hierojan palveluksiin hakeutumisen syynä on voinut olla myös ehkäisyn purkaminen. Kyseiset hoidot kuitenkin kuvastivat sitä, että raskaaksi tulon varmistamiseksi sekä ehkä myös suoranaisten lapsettomuuden hoitamiseksi oli tarjolla keinoja.

Yllä mainitun hieronnan lisäksi raskauden ehkäisyä ei juurikaan mainittu. Yksi vastaajista totesi, että lapsia tuli ennen paljon, kun silloin ei ollut ehkäisyä (TYKL/Kys/46/8). Eräs vastaaja kuvasi kuinka siankärsämöstä tehtyä keitosta nautittiin, jos haluttiin hankaloittaa raskaaksi tuloa, sillä se aiheutti kuukautishäiriöitä (TYKL/Kys/46/178). Toinen vastaaja tosin ehdotti, että jos sikotauti tekee miehen steriiliksi, niin eikö sen istuttaminen ihmisiin olisi parempi ehkäisykeino kalliiksi, epäterveellisiksi ja epävarmoiksi kuvaillut e-pillerit ja kierukat (TYKL/Kys/46/369). Kaksi ensimmäistä vastaajaa muistelivat mennyttä aikaa, ja heidän käsityksensä siitä, oliko silloin ollut ehkäisyä vai ei vaihtelivat. Kolmas vastaaja taas oli käyttänyt kyselyn tarjoamaa tilaisuutta hyväkseen kommentoimalla aikansa ajankohtaisia ilmiöitä kuten erilaisten ehkäisyvälineiden yleistymistä kriittiseen sävyyn vitsailemalla.

Raskauksia on luultavasti pyritty ehkäisemään ja välttämään aikojen alusta asti. Vanhin ehkäisykeino on ollut keskeytetty yhdyntä. Kondomeita ja pessaareita oli kuitenkin saatavilla jo 1800-luvulla, mutta ne olivat kalliita ja niistä tieto niistä liikkui vain yläluokan piirissä. (Vainio-Korhonen 2018, 112–113; ks. myös Helsti 2000, 224). Vielä 1900-luvullakin tieto ehkäisystä ei välittynyt, ja jos joku olisikin halunnut kondomeja, niitä oli saatavilla vain apteekissa (Helsti 2000, 226). Vuonna 1962 tulivat käyttöön kondomiautomaatit, jotka oli sijoitettu julkisille paikoille, kuten yleisiin käymälöihin (Lundell-Reinilä ja Parpola 48–52).

Vastaajat kyllä tiedostivat ehkäisykeinojen olemassaolon, mutta sijoittivat ne enemmän vastausajankohdan mukaiseen ”nyky aikaan” kuin vanhaan aikaan, jota vastaajat pääasiassa muistelivat. Vaikka vastaajat siis pääasiassa muistelivat vanhaa aikaa, jota he luultavasti uskoivat tulevan tutkijan haluavan lukea (ks. Latvala 2004, 161). Osa vastaajista käytti kyselyyn vastaamisen tilaisuutena tuoda julki mielipiteitään silloisista ajankohtaisista yhteiskunnallisista puheenaiheista kritisoiden muun muassa ehkäisyä (TYKL/Kys/46/369) tai vapaampaa seksielämää sekä aborttia, jota vastaaja kutsui ”lailliseksi tappamiseksi” (TYKL/Kys/247).

Nykyinen Suomen aborttilaki tuli voimaan vuonna 1970, mutta yli 50-vuotiaaseen lakiin on aikojen saatossa tullut useita muutoksia (ks. esim. Tiitinen 2025). Tätä ennen aborttista on määritelty muun muassa vuoden 1889 rikoslaisissa, jossa aborttia käsiteltiin lapsensurmana (ks. Rikoslaki 39–001/1889 luku 22 Lapsenmurhasta § 5). Abortti voitiin tehdä vain, jos sikiö tai nainen oli hengen vaarassa. Vuonna 1950 voimaan astunut aborttilaki, joka teki raskaudenkeskeytyksestä laillisen myös eettisistä tai rotuhygieenisistä syistä. Eettiseksi syyksi luettiin esimerkiksi se, että raskaus oli saanut alkunsa raiskauksesta, ja rotuhygieenisten syiden perusteella raskaus voitiin keskeyttää, jos lapsen vanhemmilla oli jokin periytyvä sairaus. Vuoden 1950 aborttilain ei ollut tarkoitus vapauttaa aborttia, vaan pyrkiä hillitsemään laittomia raskaudenkeskeytyksiä sekä edistämään väestönkasvua. (Keski-Petäjä 2015, 198–200.)

Suomen aborttilainsäädäntö oli siis sängen pitkään erittäin tiukka. Abortin laittomuus tai sen laillisuuden tiukkarajaisuus ei kuitenkaan estänyt naisia tekemästä laittomia abortteja. Eräs vastaaja kertoo kuinka vahinkoraskaudet pyrittiin keskeyttämään, mutta niissä ei onnistuttu ja niihin jopa kuoltiin (TYKL/Kys/46/247). Samainen vastaaja toteaa myöhemmin muissa yhteyksissä nykyisestä, vuonna 1970 voimaan astuneesta aborttilaista, että ”nykyäänhän niitä

tapetaan ihan laillisesti”. Toinen vastaaja taas kertoo puoskarin olevan henkilö, joka aiheutti ”*luvattomille synnyttäjille*” keskenmenon (TYKL/Kys/46/133). Kyseisissä vastauksissa ei pureuduttu niinkään aborttia hakeneiden naisten terveydelliseen tai sosiaaliseen ahdinkoon, aborttia ja raskautta koskeviin käsityksiin niiden laillisuudesta tai ”luvallisuudesta”.

Vastaajien näkökulmat painottuivat siis moraalisiin ja yhteiskunnallisiin seikkoihin, mikä alleviivaa sitä, kuinka raskaudessa ei ole kyse vain naisen ja sikiön terveydentilasta, vaan laajemmasta yhteisöllisestä ja yhteiskunnallisesta keskustelusta, jossa naisen hyvinvointi tai terveys on sivuosassa.

Raskaus ja synnyttäminen eivät kuitenkaan olleet riskittömiä saati helppoja äidille tai lapselle. Esimerkiksi eräs vastaaja kertoo veljensä vammautuneen synnytyksessä (TYKL/Kys/46/333). Eräs miesvastaaja taas kuvailee äitinsä kokemaa keskenmenoa, jonka tämä koki vastaajan ollessa 5-vuotias. Vastaajan isä oli käskenyt vastaajaa ensin hakemaan naapurista avuksi vanhan naisen, joka hoiti lehmän ja siivosi tuvan lattialta veret pois lumella ennen kuin paikalle lähdettiin hakemaan kättilöä, joka ”nappasi” sikiön. Vastaaja kuvaili kuinka hän muisti äitinsä maanheen selällään verilammikossa. ”*Niin hullua häveliäisyyttä se oli siihen aikaan*”, hän totesi. (TYKL/Kys/46/170). Vastaaja viittasi ”hullulla häveliäisyydellä” luultavasti siihen kuinka eläimet tuli hoitaa ja veret siivota pois, ennen kuin paikalle kehdattiin hakea kättilö avuksi.

Naisten rintasyöpä: ”Syöpää oli vanhoissa naisissa rinnoissa vaan, ne salasivat sen, vaikka rinta oli auki ja vuoti visvaa hiukset takertuivat kiinni ja sitä sitten nuoremmat saunassa näkivät sen.” (TYKL/Kys/46/9)

Naisten sairauksia on aina, mutta ne ovat heti hoidon alla, ne tulevat heti autetuiksi, kun vaan se ei ole syöjää. (TYKL/Kys/46/20)

Raskaudet eivät kuitenkaan olleet ainoa naisen henkeä uhkaava terveydellinen tekijä, vaan monet myös monet muut gynekologiset sairaudet, ja enkin niiden hoitamattomuus vaikeuttivat ja vaaransivat naisten elämää. Hieman yllättäen aineistosta nousi esille, että naistentaudiksi käsitettiin myös syöpä, josta käytettiin myös nimitystä ”krehta” (TYKL/Kys/46/45). Vastaajan TYKL/Kys/46/9 vastaus oli tosin kohdasta, jossa kysyttiin syövästä, mutta kuvaus kertoo kuinka pelätty sairaus (rinta)syöpä oli, ja täydentää kahden muun vastaajan antamaa kuvaa siitä, miksi kyseessä on naistentauti ja miksi se on niin pelätty. Eräs vastaaja kuvaa kuinka naisen vatsan turpoaminen ennusti naisen kuolemaa, mutta toteaa

myöhemmin, ettei ole kuullut kenenkään ihmisen tai eläimen, naisen tai lapsen kuolleen synnytyksessä (TYKL/Kys/46/221). Vatsan turpoamisen taustalla arveltiin olevan siis todennäköisesti jokin syy kuin raskaus, kenties myös syöpä.

Naistentauteja tietysti oli niistä ei paljon puhuttu ne olivat häpeälliset puhua ja niin moni nainen menehtyi vaivoihinsa – muistan pari tapausta, jossa toisessa jo vuosikymmenet oli emäntä kärsinyt kohdun laskeumaa ja teki joka päivä raskasta työtä vaikka kohtu roikkui verisenä pallona – usein sanottiin ei sitä tai tautia ilkeä mieslääkärille näyttää ja valittaa. (TYKL/Kys/46/281)

Naistentaudit taas olivat sukupuolielinsairauksia, ja niitä hoiti vain lääkäri. (TYKL/Kys/46/165)

Naisten yleisiin sairauksiin ei vakavasti suhtauduttu, eikä hoidettu. (TYKL/Kys/46/185)

Suhtautuminen naistentautien hoitoihin vaihteli vastaajien kesken. Osan vastaajista mielestä niitä ei hoidettu laisinkaan, ja osan mielestä tauteja hoidettiin jo lääkärin luona. Tämä tosin saattaa kertoa siitä kuinka laajalla skaalalla eri vastaajat käsittivät naistentaudit aina kuukautisista rintasyöpään. Toisaalta sairautta saatettiin pitää niin häpeällisenä, ettei niistä voinut puhua edes lääkärille, etenkin jos tarjolla oleva lääkäri oli mies. Häpeästä ja häveliäisyydestä johtuva hoitamattomuus saattoi johtaa jopa naisen kuolemaan. Vastaajat lähtivät siis pohtimaan naisten tauteihin liittyviä kysymyksiä monelta kantilta, ja he kertoivat paitsi gynekologisista ongelmista myös muista naisten elinpiiriin ja yhteiskunnalliseen asemaan vaikuttavista seikoista.

4.2 Miten sukupuoli- ja naistentaudeista tietämättömyys ilmaistaan

Sen lisäksi, että vastaajat vastasivat tai jättivät vastaamatta tässä tutkimuksessa tarkasteltuihin kysymyksiin, he myös ilmaisivat tietämättömyytensä sukupuoli- ja naistentaudeista sekä kertoivat syyn tietämättömyyteensä. Nämä vastaukset eivät siis kerro niinkään sukupuoli- ja naistentaudeista vaan niiden ympärille muodostuneesta suhtautumistavasta. Vastaukset kuvaavat aiheiden ympärillä vallinnutta nonkommunikaatiota metaviestien avulla, jotka ovat viestejä siitä miten asioista tulisi käsitellä. Osaa tässä luvussa käsiteltävistä selityksistä on sivuttu jo edellisessä luvussa, mutta kyseisessä luvussa kartutettiin tietoa ja piirrettiin kuvaa sukupuoli- ja naistentaudeista ja tässä luvussa tarkastellaan tietämättömyyden ilmaisuja.

[...] sukupuolitaudit ei hoitoa ennen vanhaan, naistensairaudet, ei hoitoa[...]
(TYKL/Kys/46/158)

Yllä oleva vastaus on hyvä esimerkki siitä, kuinka erilaisilla vastaajat hahmottavat sen, mitä kyselyn laatija on kysymyksillään hakenut tai halunnut. Vastaaja pyrki kertomaan vain hoidoista kuvailematta itse sairauksia. Kyseisten tautien olemassaoloa ei kuitenkaan kielletty, vaikka niihin ei ollut hoitoja. Vastauksessa näkyy myös ajan kuluminen: sukupuolitaudeille ei ollut hoitoa ennen vanhaan, mutta rivien välistä voidaan lukea, että vastauksen kirjoitusaikana hoitoja oli jo olemassa. Naistentauteihin ei ilmeisesti ollut hoitoja kirjoittajan mukaan vielä vastausaikanaan.

Osa vastaajista hahmotti sukupuoliasioista, eli sekä naistentaudeista että sukupuolitaudeista, tietämisen mahdollisuuden ajallisesti. Aika on kuitenkin kyseisessä vastauksessa läsnä, kun kerrottiin ettei hoitoa ollut ennen. Aika ei ollut vastauksissa läsnä kuitenkaan vain hoitomuotojen tai yhteiskunnallisen ilmapiirin muutoksessa, vaan myös arkisissa käytännöissä. Esimerkiksi eräs vastaaja nostaa esille ihmetyksensä siitä kuinka naistentauteja ei ennen ollut, vaikka naiset pukeutuivat hameisiin, eivätkä käyttäneet alushousuja (TYKL/Kys/46/278). Eri aikakaudet ja niiden väliset erot ja muutokset eivät olleet ainoa tapa hahmottaa asioita, vaan esimerkiksi sukupuolitaudeista tietämisen mahdollisuus ilmaistiin paikkaan sidottuna ilmiönä.

Sukupuolitaudeista en tiedä ne olivat ainakin maaseudulla miltei olemattomat.
(TYKL/Kys/46/218)

Yllä olevan lainauksen lisäksi myös muutama muu vastaaja (TYKL/Kys/46/324, 247, 43, 152, 20 ja 178) lokalisoivat sukupuolitaudit tai niistä tietämisen mahdollisuuden. Näissä vastauksissa ilmaistiin, että sukupuolitauteja ei tiedettävästi ollut paikkakunnalla, joten niistä ei voitu tietää tai kertoa, sillä ne olivat niin kaukaisia ja muualle kuuluvia asioita. Toisaalta vastaajat eivät kieltäneet sukupuolitautilien ilmenemistä maaseudulla, vaan lähinnä niistä tietämisen. Maaseutu ja pienet paikkakunnat asukkaineen saivat vastauksissa vapautuksen sukupuolitaudeista. Niistä kuultiin kaupunkilaisilta (TYKL/Kys/46/247) ja, jos niitä ilmeni, ne olivat peräisin kaupungista (TYKL/Kys/46/20).

Sukupuolitauteja ja naistentauteja salailtiin ja kärsittiin. (TYKL/Kys/46/261)

Sukupuoli ja naistentaudeilla oli henkilökohtaisesti hoitoja lääkeohjeet, joita ei ilmoitettu, ainoastaan niitä sairastaville. (TYKL/Kys/46/286)

Sukupuoliasoista oltiin hyvin salaisia, ei se niin julkista ollut kuin nykyisin, kaikki siihen liittyvät. (TYKL/Kys/46/247)

Osittain sukupuoli- ja naistentauteihin vastaaminen samassa virkkeessä saattoi johtua siitä, että ne olivat kysymyslistassa allekkain, jolloin näiden kysymysten prosessointi tapahtui luultavasti lähekkäin. Se ei kuitenkaan ole vastauksien samanlaisuutta ainoa selittävä tekijä, sillä sukupuoli- ja naistentauteihin myös suhtauduttiin samalla tavalla: salaillen ja häpeillen. Sukupuoli- ja naistentauteja yhdistää paitsi salailu, myös salailuun johtanut häpeä siitä, että molemmat ovat sukupuolisuuteen liittyviä asioita.

Sukupuolitaudit lienivät olleet niin [sellaisia], että niistä ei puhuttu. (TYKL/Kys/46/119)

Kaikki naisten sairaudet olivat erittäin salaisia ja niistä puhuttiin vain häpeillen, jos ollenkaan. (TYKL/Kys/46/247)

Naisten sairauksista ja sukupuolitaudeista ei yleensä puhuttu lasten eikä nuorten kuullen, en tiedä näistä. (TYKL/Kys/46/83)

Naisten sairauksia salailtiin varsinkin miehiltä ja lapsilta. Niinpä saattoi vanhoissakin miehissä olla sellaisia, jotka eivät tieneet mitään esim, naisten kuukautisista. (TYKL/Kys/46/66)

Tiedon välittymistä muille, etenkin lapsille ja nuorille, pyrittiin välttämään, vaikka toisaalta kyseisten sairauksien olemassaolo oli tiedostettu ilmiö. Asioiden salailu aiheutti tietämättömyyden kierteen, jossa niiden parannuskeinoista ei tiedetty tai niihin ei osattu hakea apua, jolloin niitä vain kärsittiin. Tietämättömyys merkitsi kuitenkin eri ihmisryhmille eri asioita. Tietämättömyys kuukautisista ei juurikaan miehiin, joskin niiden läsnäolo naisten salailulla saattoi aiheuttaa miehissä uteliaisuutta ja ivaa naisia kohtaan (ks. Forstadius 1986, 57–58, 62). Naisille taas tiedon puute esimerkiksi kuukautisten alkaessa saattoi olla jopa pelottava kokemus (Forstadius 1986, 29–30).

Miranda Fricker on tutkinut hermeneuttista epäoikeudenmukaisuutta, jossa käsitteet, ovat jaettu resursseja, joiden avulla ihminen kykenee kommunikoimaan muille, mutta myös

ymmärtämään omaa kokemustaan. Hermeneuttisessa epäoikeudenmukaisuudessa näin ei tapahdu, sillä muiden ja ihmisen itsensä ymmärtämiä käsitteitä ei ole. (Fricker 2007, 6, 149, 151.) Myös nonkommunikaatio kattaa yksilön mielensisäiset liikkeet kuten unohtamisen (Knuutila et al. 2002, 8), mutta käsitteettömyys ei sinällään ole nonkommunikaatiota vaan sen seuraus. Sanoittamaton tila ja tilanne ovat edelleen yksilölle ja yhteisölle läsnä pelon, salailun ja häpeän muodossa.

Ennenvanhaan kaikki oli niin kovin salaista, eihän esimerkiksi vaimot voineet kertoa miehilleen semmosista asiastaan, milloin oli ollut kuukautiset ja että oli lapsi tulossa.” Edellä mainituista asioista ei puhuttu edes ystäville.” [Kertoo keuhkotaudin häpeällisyydestä], eikä varsinkaan puhuttu sellaisista taudeista, jotka koskivat sukupuolielimistöjä, tai kummastakaan ulostamisesta aiheutuvista vaivoista. [...] Sukupuolitaudeista ei koskaan puhuttu mitään, ei vielä silloinkaan jolloin minä aloin asioista jotain ymmärtää. Ehkä jos tämmöistä on ollut vanhemmissa ihmisissä, niin he vievät ne hautaan vähemmin äänin. Myöskin naisten taurit olivat vielä munkin nuoruudessani hyvin salassa piiretyitä, ei tämmösistä paljoakaan puhuttu, ei edes äidin ja tyttären välillä. (TYKL/Kys/46/398)

Sukupuolitauti oli häpeällinen, eikä siitä julkisesti edes puhuttu. Sellaista tautia sairastava oli merkitty henkilö sekä kartettava ja halveksittu.” [...]” Naisten sairaudet, kaikki mikä oli navasta alaspäin oli häpeällistä sairautta, vain toinen toisilleen naisparat niistä voi kuiskaillen puhua. Ne piti kärsiä luonnollisena, vaikka ne olisi olleet jopa miehen tahallaan aiheuttamia. Huh miten paljon tuskaa varmaan siinä suhteessa naiset sai kestää, vaan minkäs auttoi. Kun olit kelkkaan [kehevä?] olit liukas liukumaan. Kun nainen kuoli nauha tahtui. Monen naisen elämän nauha lieköön katkennut väkivaltaan, alistamiseen ja miehen itsekkyyteen. (TYKL/Kys/46/200)

Nonkommunikaatioin seurauksina ei ole kuitenkaan vain tietämättömyyttä tai käsittelytapojen puutetta. Itseasiassa häpeää ja salailua olivat yhteisöstä yksilölle periytyneitä käsittely- ja suhtautumistapoja. Yllä olevilla naisvastaajilla sekä naisvastaajalla, joka kertoi naisesta, jonka kohtu ”*roikkui verisenä pallona*” (TYKL/Kys/46/281) oli tietoa sairauksiin ja parisuhdeväkivaltaan liittyneistä tapauksista, ilmeisesti oli myös muita ihmisiä, jotka tiesivät. Sairauksiin ei kuitenkaan kehdattu hakea apua, vaikka selvästi ymmärrettiin, että jotain oli vialla. Parisuhdeväkivaltaa kohdannutta naista jopa syyllistettiin.

Toinen vastaaja (TYKL/Kys/46/200) kuvasi naistentauteihin suhtautumista, että ”ne piti kärsiä luonnollisena”, mutta tuskin viittasi sillä tavanomaisiin naistentauteihin kuten kuukautisiin, sillä viittasi niiden olevan ”miehen tahallaan aiheuttamia”. Kielitoimiston

sanakirja antaa luonnollinen-sanalle selityksiksi paitsi ”luonnossa esiintyvä” tai ”luontainen”, myös ”tavanomainen” tai ”totunnainen” (Kielitoimiston sanakirja). Marja-Liisa Honkasalo on omassa tutkimuksessaan sivunnut sitä, kuinka Pohjois-Karjalassa sydänsairaudet olivat ”luonnollisia”, mutta sikäläisellä murteella luonnollinen tarkoitti kotoperäistä, mutta myös sitä, että sairaus on kaikille tuttu. Honkasalo kuvaa kuinka sydänsairauksien kokeminen luonnollisena arkipäiväistä kokemusta, joka on kaikille yhteinen ja siten siedettävä. Yhteinen kokemus on voinut myös vahvistaa ihmisten välisiä suhteita ja tapa käsitellä niitä. (Honkasalo 2008, 15, 140–141.) Näin ollen miesten naisiin kohdistama väkivalta oli vastaajan mukaan kestettävä tai siedettävä normaalina, ehkä jopa miehille luontaisena tai naisen luonnollisena elämänkohtalona. Karuihin kokemuksiin, vaikenemiseen ja häpeään liittyi jonkinlainen sukupuoliittunut vääjäämättömyyden kokemus. Useammassa eri tutkimuksessa kävi ilmi, kuinka naiset salasivat yleiseksi tiedettyjä sairauksia tai elämänkohtaloita toisiltaan, mutta niiden paljastuessa tuen sijaan todettiin, että nyt oli uuden naisen vuoro kärsiä, kun muutkin olivat aiemmin kärsineet. (esim. Helsti 2000, 276, Honkasalo 2008, 57, 217.)

Eräs vastaaja jopa nosti esille kanneljärveläisen sananlaskun, joka liittyi raskauteen: ”*Nyt on häpee sekä kipee, niele molemmat*” (TYKL/Kys/46/11). Marja-Liisa Honkasalo törmäsi omassa tutkimuksessaan naisten sietämisen yhteisölliseen luonteeseen. Honkasalon tutkimuksessa naiset sietivät kaikenlaista aina kotiseudun tyhjenemisestä, omiin ja läheisten sairauksiin, kuolemiin sekä puolisoiden alkoholin käyttöön. Sietämisen yksi ilmentymä oli normi, joka säätelä ja tuki toimijuutta, oli osa yhteisten arvojen tulkintaa ja siten arvostettua. Kokemus sietämisestä oli myös yhteinen, sillä naiset tiesivät myös muiden tekevän niin. (Honkasalo 2008, 216–217.) Myös kyselyvastauksissa naisten sietäminen ja kärsiminen, tarkoitettiinpa sillä sietämistä tai kivun kokemista, oli yhteiseksi koettu kokemus, josta naiset pystyivät puhumaan vain toisilleen. Frank van Vree on huomauttanut käsitellessään ”poissaolevia muistoja”, että vaikka jonkin asian muistamiselle ei olisi yleistä kulttuurillista tai sosiaalista käsittelytapaa, niin kiertävät pienissä yhteisöissä omanlaisensa termistön ja kiertoilmaisujen avulla (van Vree 2013, 8).

Parin miesvastaajan kirjoituksissa naiseen kohdistuneella väkivallalla ja naisten sukupuolielimiin aiheutuneilla vaurioilla myös vitsailtiin. Toinen vastaajista kertoi prostituoidusta, jonka miesjoukko oli juottanut humalaan, raiskannut, varastanut rahat ja lopuksi kaataneet suolaa naisen vaginaan. Nainen oli hakeutunut lääkäriin, jossa tohtori oli pilkannut naista tämän ”suolatusta vitusta”. (TYKL/Kys/385.) Myös toinen miesvastaaja

(TYKL/Kys/184) kertoo kertomuksen pikkutyöstä, joka putosi haaroilleen risukkoon, tytön mentyä lääkäriin, lääkäri totesi: ”*Tulee mitä tulee, eihän Hämeessä enää kunnon tussua olekaan.*”

Vastauksissa ilmi nousseita humoristisiksi tarkoitettuja juttuja kertoivat vain miesvastaajat. Aiemmassa luvussa kävi taas ilmi, että sukupuolitaudeista vitsailivat lähinnä miehet ja kyseiset vitsit levisivät miehisissä ympäristöissä kuten armeijassa (ks. tämä tutkimus, 35, ks. myös Näre 2016, 269). Huomionarvoista sekä sukupuolitauteja että vastaajien kertomissa jutuissa vitsien kertojina ovat miehet ja naurun kohteena naiset.

Esimerkiksi kertomus raiskatun prostituoidun ”suolatusta vitusta” (TYKL/Kys/46/385) sisältää samoja elementtejä kuin Korhosen tarkastelemat vitsit: sutkautusta suolatusta vitusta voidaan ehkä pitää nokkelana ja prostituoidun asema yhteiskunnassa sijaitsee sen laitamilla, ei nyt vihollisena, mutta kuuliaisena pidetylle elämäntavalle vastakkaisena toisena. Ehkä myös kertomus risukkoon pudonneesta työstä (TYKL/Kys/46/184) voisi pitää sisällään luokkajakoa maalaistytön ja lääkärin välillä tai sitten kyse on maalaisnaisiin tai Hämeen seudun naisiin kohdistuvasta pilkasta.

Se miten seksuaalisesta väkivallasta (TYKL/Kys/385) tai muutoin naisten sukupuolielinten vahingoittamisesta (TYKL/Kys/184) kerrottiin vitsaillen, voidaan pitää vihjeenä siitä miten ivallisesti ja syyllistävästi uhriin saatettiin suhtautu. Ja toisaalta, vaikka suhtautuminen ei olisi ollut niin syyllistävää kuin vitsit antavat ymmärtää, edellä mainittujen kertomustyyppien kuuleminen tuskin herättää uhrin tai potentiaalisen uhrin luottamusta yhteisön toimiin, jos seksuaalista väkivaltaa tapahtuisi.

Vastaajat korostavat sukupuoli- ja naistentautien häpeällisyyttä. Näitä tauteja pyrittiin häivyttämään kielloilla ja hiljaisuuksilla, ne olivat välteltävyydellään vääjäämättömästi läsnä yhteisössä, jossa varsinaisen tiedon sijaan vastaajien mieleen on jäänyt tavat, joilla asioihin suhtauduttiin ja kuinka niitä välteltiin. Sukupuoli- ja naistentaukeista ei siis saanut puhua, ja puhuttaessakin niihin liittyi häpeää. Suhtautumistapa ja vaikeneminen välittivät ilmapiiriä, jossa näistä asioista puhuminen oli tuomittavaa, joka myös vaikutti tietojen välittymiseen niistä ja niiden hoidoista. Toisaalta vaikeneminen ei poistanut sukupuoli- ja naistentautien olemassaoloa, vaan loi vain häpeän leimaavan tuomitsevan ilmapiirin.

4.3 Sanaton perintö: Miten nonkommunikaation luo hiljaisuuksia kulttuuriin sekä arkistoihin?

Lukemastani 150:stä vastaajasta vain 34 vastaajaa kertoi edes jotain sukupuoli- ja naistentaudeista. Miksi 116 vastaajaa jätti vastaamatta näihin kysymyksiin? Sukupuoli- ja naistentauteihin liittyvä nonkommunikaatio ilmenee arkistojen hiljaisuuksina ainakin kahdella tavalla. Ensimmäinen tapa on mielestäni perinteisempi arkistojen hiljaisuuksien ilmeneminen hiljaisuuksina, aiheista vaikenemisella ja poissaololla. Tällaisia poissaoloja esimerkiksi Riikka Taavetti kutsuu katoksiksi (Taavetti 2021). Erityyppisiä poissaoloja, hiljaisuuksia ja katoksia voi syntyä arkistokirjoittamisprosessissa tarkoituksenmukaisesti, mutta myös käytännön syistä.

Kyselyn tarkoitus on ollut kartoittaa kansanparantajiin ja kansanparannukseen liittyviä tietoja, ja sukupuoli- ja naistentaudit ovat olleet, osa kyselyä. Yksi syy voi olla resursseissa. Riikka Taavetti toteaa, etteivät kaikki hiljaisuudet ole tarkoituksenmukaisia, vaan vastaamatta jättäminen tehdään vastausten kirjoittamisen lomassa (Taavetti 2021). Sukupuoli- ja naistentaudit olivat kysymyspatteriston viimeinen, ja järjestysnumeroltaan 38 sisältäen 22 kohtaa erilaisia sairauksia, joista sukupuoli- ja naistentaudit olivat vain sairauksia muiden joukossa. Suurin osa vastaajista oli vastannut kysymyksiin järjestyksessä, jolloin resurssit vastata viimeisiin kysymyksiin ovat voineet olla lopussa. Tässä vaiheessa vastaajilla ei välttämättä ole ollut enää aikaa tai he eivät ole jaksaneet vastata kysymyksiin (ks. Löfström 1996, 105).

Kysymys numero 38 sisälsi useita kymmeniä sairauksia, ja tällainen vyörytys on voinut tuntua vastaajista hämmentävältä, lamaanuttavalta tai luultavimmin kysymykset sukupuoli- ja naistentaudeista ovat jääneet muiden tautien jalkoihin, kun vastaajat ovat vastanneet vain niihin kysymyksiin, joista ovat tienneet jotain. Kenties tietämättömyyden tai kieltojen ilmaisujen ei ole ajateltu kuuluvan kyselyyn, jonka lähtökohtana on kartoittaa tietoja. Osa vastaajista jätti vastaamatta taas noudattaessaan ilmaisukieltoja. Kyselyn laatijaa tulee kiittää siitä, että sukupuoli- ja naistentaudeista on uskallettu kysyä, mahdollistaen näin edes vähäisten tietojen kertymisen. Ja toisaalta, he eivät ole myöskään nostaneet näitä tauteja erityisasemaan ohjailemaan vastaajien vastauksia suuntaan tai toiseen.

Arkistoon *tallennetut* hiljaisuudet eli nonkommunikaatio metaviesteineen antavat kuvan siitä, millaisessa kulttuuriympäristössä vastaajat olivat kasvaneet, eläneet ja vastanneet. Vastaajien vaietessa sukupuoli- ja naistentaudeista ja verratessa sitä harvojen vastausten antamiin tietoihin aiheen ympärillä vallinneesta ilmapiiristä, voisi olettaa, että vastaamattomuus johtuu aiheiden ympärillä vallinneesta häpeällisyydestä sekä häpeällisyyden ja sen aiheuttamien hiljaisuuksien luomasta käsittelytapojen puutteesta. Toisin kuin arkistoissa havaitut poissaolot, arkistoihin tallennetut hiljaisuudet voivat olla jopa varsin äänekkäitä, esimerkiksi vastaajien kertoessa miksi asioista ei sovi kertoa tai miksi niistä tulee vaieta.

Vastaamista ohjaavat kehykset voivat olla samanaikaisia tai päällekkäisiä. Riippuu kehystä sekä kommunikoijan kommunikointitavasta noudatetaanko useampaa kehystä vaiko vain yhtä. Esimerkiksi tässä tutkimuksessa voidaan havaita kulttuurinen kehys, joka ohjaa norminmukaista tapaa käsitellä asioita. Myös itse kyselyä voidaan pitää kehystenä sillä se ohjaa tilanteen kaikenlaisia tietoja kartoittavaksi informantin ja oletetun tutkijan väliseksi viestinnäksi, jossa voidaan tuoda ilmi myös sellaisia asioita, jotka eivät kuuluisi esimerkiksi kahvipöytäkeskusteluun. Se, mitä kehystä vastaajat noudattivat tai miten he sitä noudattivat riippui vastaajasta. Suurin osa jätti vastaamatta, noudattaen joko kulttuurista kehystä, jolloin asioista ei ole soveliasta puhua tai sitten nonkommunikaation seurauksena, kun he eivät tienneet asioista. Osa vastaajista taas pystyi noudattamaan sekä kulttuurista että kyselyn luomaa kehystä sanallistamalla nonkommunikaation metaviesteiksi kuvaamalla kuinka asioista oli kiellettyä puhua.

Metaviestien ei tarvitse kuitenkaan olla aina verbaalista, sanallista ohjeistusta vaan se voi olla myös nonverbaalista, eleitä, ilmeitä ja tunnelmia. Vastaajat eivät kertoneet, että heitä olisi suoraan opetettu tai ohjeistettu varomaan, häpeämään ja vaikenemaan sukupuoli- ja naistentauteihin liittyvistä asioista. Heidän vastauksistaan sai kuvan, että vaikenemisen ilmapiiri itsessään opetti heille sen, mistä saa ja ei saa puhua, eikä heille ole tarvinnut sitä kielloilla opettaa. Hilkka Helsti nosti esille omassa tutkimuksessaan, kuinka raskauksia koskeva vaikenemisen perinne välittyi pääosin sanattomasti, kun nuoret tytöt seurasivat aikuisten naisten käytöstä (Helsti 2000, 262). Luultavasti osa vastaajista oli sanallistanut nonkommunikaation metaviesteiksi vasta kyselyyn vastatessaan.

Metaviestit voivat osoittaa hiljaisuuden kielloilla ja ehkä myös maininnalla, miksei joistakin asioista saa puhua. Metaviestit voivat kuitenkin myös suorastaan rikkoa hiljaisuuden, jos

kiellon lisäksi kuvataan itse vaiettua aihetta tai nonkommunikaation seurauksia tai jopa kritisoidaan vallinnutta käytäntöä (esim. TYKL/Kys/46/200, 281, 398 ja 170), mutta tällöin kyse on paremminkin opitun metaviestin toistamisesta hiljaisuuden rikkomisen yhteydessä kuin varsinaisesta vaikenemiseen ohjeistamisesta. Metaviestien tarkoitus on kuitenkin ohjata kommunikaatiota, ja nonkommunikaation tapauksessa pitää sitä yllä.

Nonkommunikaatiossa Gregory Bateson oli kiinnostunut nonkommunikaation funktioista, etenkin sen suojaavassa merkityksessä ja tilanteissa, joissa kommunikointi olisi vahingollisia seurauksia. (Vesala et. al. 2002, 8; Vesala, Ketola, Knuutila & Mattila 2002, 11–12, 21–22, 30). Hiljaisuuksilla ja unohtamisella onkin suojaavia ominaisuuksia. Esimerkiksi sekä sukupuoli- ja naistentautien hoito oli niin henkilökohtaista, että niistä kerrottiin vain niitä sairastaville (TYKL/Kys/47/286). Eräs toinen vastaaja taas kieltäytyi vastaamasta kysymyksiin 36–38, joissa kyseltiin sairauksien syistä, itse sairauksista ja niiden hoitomuodoista. Kyseinen vastaaja piti yleisesti sairauksista puhumista niin herkkänä aiheena, ettei halunnut pohtia niitä. (TYKL/Kys/46/164.)

Sukupuoli- ja naistentauteihin liittyi monenlaista erilaista suojaavuutta, joista osa suojasi sairastunutta itseään ja osa muita. Esimerkiksi sukupuolitaudeista ja naistentaukeista ei puhuttu lapsille ja nuorille (TYKL/Kys/46/66 ja 83), ja heitä pyrittiin myös konkreettisesti suojaamaan sukupuolitautiin sairastuneilta henkilöiltä (TYKL/Kys/46/66). Naistentaukeista, kuten kuukautisista ei puhuttu miehille (TYKL/Kys/46/398 ja 281). Naiset eivät kuitenkaan puhuneet naistentaukeista juurikaan edes tyttärilleen (TYKL/Kys/46/398). Hilikka Helsti havaitsi omassa tutkimuksessaan samanlaisia salailun piirteitä, jossa raskaus pyrittiin salaamaan lapsilta ja miehiltä, eivätkä naiset keskustelleet raskaudesta ja synnytyksestä mieluusti edes keskenään (Helsti 2000, 262–263, 272). Toisaalta, voidaan kysyä miksi miehiä ja lapsia tuli suojella tiedolta, jotka ensisijaisesti joko liittyivät tai yhdistettiin nimenomaan naisiin?

Vaikenemisella naiset pyrkivät suojelemaan myös itseään. Emily Martin on esittänyt, että salaamalla asioita naiset myös saattoivat tehdä asioita salassa, esimerkiksi levätä, ja salassa tehdyissä asioissa piilee myös kapinan mahdollisuus (Martin 1987, 97). Martinin tulkinta on sangen positiivissävytteinen. Vastauksista ei piirtynyt esille, että vastaajien vaikeneminen sukupuoli- ja naistentaukeista olisi antanut naisille mahdollisuuden salata muuta kuin sairaus ja siihen liittyvät hoidot. Pikemminkin salaaminen ja sen yrittäminen vaati naisilta salaamisen

lisäksi ja salaamisen osana arjen normaaliuden ylläpitoa muun muassa työnteolla (esim. TYKL/Kys/46/281), jolloin asioiden salaaminen on ennemminkin taakka, eikä mahdollisuus.

Joissakin vastauksissa ilmaistiin, että naiset olisivat voineet puhua vain keskenään ja silloinkin häpeillen (TYKL/Kys/46/ 200 ja 398). Siitä huolimatta keskinäiset keskustelut tai avunanto eivät todennäköisesti useimmissa tilanteissa ollut kovin rakentavia (ks. esim. Helsti 2000, 274, 276; Honkasalo 2008, 57). Välttelevällä suhtautumisella naiset pyrkivät suojaamaan myös itseään. Kyse ei kuitenkaan ole vain itse sairauden paljastumisen pelkoon liittyvästä häpeästä, vaan totuttujen normien noudattaminen antaa turvaa, vaikka ne olisivatkin vahingollisia (ks. Honkasalo 2008, 217). Normien ylläpitäminen ja niiden noudattaminen on kuitenkin suurimmaksi osaksi tiedostamatonta ja kyseenalaistamatonta toimintaa. Ennen kaikkea naiset luultavasti pyrkivät salaamisella välttämään paljastumisesta seuraavat häpeän ja nöyryyksen.

Vastauksissa ilmeni paitsi naisiin kohdistuvaa väkivaltaa (TYKL/Kys/46/200) myös sillä vitsailua (TYKL/Kys/46/385). Uskoisin, että pilkankohteeksi joutumisen vaara on ollut osa myös omassa tutkimuksessani tarkastelemieni vastaajien kokemusmaailmaa. Paljastumisen sanktiona on voinut olla yhteisön pilkankohteeksi joutuminen. Annukka Forstadius nosti esille omassa tutkimuksessaan, kuinka miehet ovat saattaneet pilkata naisia kuukautisista. Hän myös arvioi, että asioiden salailu sai aikaan miehissä halun kiusata asialla. (Forstadius 1986, 57–58, 62.) Myös raskaana olevia naisia pilkattiin (Helsti 2000, 272–282). Toisaalta, jos salailun tarkoitus on suojata uhria häpeältä ja yhteisön reaktioilta, niin ketä salailu lopulta suojaa?

Diskurssianalyysissä yksittäistä tilannetta laajempia seurauksia kutsutaan ideologisiksi seurauksiksi (Jokinen, Juhila & Suoninen 2016, 48) eikä nimityksestä huolimatta seurauksen tarvitse olla tietoinen ja osoitettava ajatus- tai oppirakenne. Myös nonkommunikaation seuraukset voivat olla, ja tässä tutkimuksessa ovat olleetkin laajemmat kuin yksittäiset tilanteet. Huolimatta siitä, että nonkommunikaation tilanteenmukainen tarkoitus olisi suojaavuus, tarkoitus ei aina toteudu seurauksena, ja seuraukset voivat levittäytyä myös yksittäisen tilanteen ulkopuolelle. Ideologista seurausta voisi tarkastella myös nonkommunikaation funktion sekä sen kannalta, miten kommunikointi muuttaisi tilannetta. Nonkommunikaatiossa ollaan myös kiinnostuneita siitä, miten kommunikointi muuttaisi tilannetta (Vesala et al. 2002, 12). Tilanteen muuttumista voidaan tarkastella monella tasolla,

toisaalta vaikeneminen suojaa yksilöä, mutta sen ideologisen seurauksena vaikeneminen ylläpitää häpeää aiheuttavaa kulttuuria.

Miranda Fricker on nostanut omassa hermeneuttista epäoikeudenmukaisuutta koskevassa tutkimuksessaan esille, kuinka jaettujen resurssien, kuten kommunikointimahdollisuuksien, puuttuminen voi edesauttaa esimerkiksi seksuaalista häirintää, kun uhrilla ei ole keinoja kertoa kokemastaan eivätkä muut tunnista ilmiötä (Fricker 2007, 6, 151). Frank van Vree taas kuvasi, kuinka asioiden käsittelyyn tarvitaan oikeanlainen kehys, jotta ihminen itse voi ymmärtää tapahtumia ja hän kykenee viestimään niistä ymmärrettävästi ulkopuolelle. Hän arveli, että häpeä voi estää kunnollisten kehysten muodostumisen (van Vree 2013, 7–8). Toisaalta estäessään muodostamasta kunnollisia kehyksiä, niin häpeän voi myös nähdä eräänlaisena, jos ei suorastaan kehyksenä, niin ainakin sen luonnoksena tai osana, joka paremman puutteessa ohjaa käsityksiä ja käsittelytapoja.

Kuten Satu Lidman toteaa: ”vaikeneminen tuottaa häpeää ja häpeä tuottaa vaikenemista” (Lidman 2011, 61). Useat vastaajat kuvasivat kuinka sukupuoli- ja naistentauteja hävettiin, ja että häpeä oli tapa, jolla niitä käsiteltiin (TYKL/Kys/46/247, 200, 281). Suhtautuminen sukupuoli- ja naistentauteihin häpeämällä ja vaikenemalla periytyi jälkipolville, jos ei tietämättömyyden niin viimeistään nuivan neuvonnan muodossa. Hilikka Helsti nosti esille omassa tutkimuksessaan kuinka häpeä oli oikea suhtautumistapa liittyen kuukautisiin, raskauksiin ja synnytyksiin, ja se välitettiin jälkipolville. Helstin mukaan häpeässä oli sävyeroja, kuten häveliäisyyttä. (Helsti 2000, 255, 266.)

Nonkommunikaatiolla ja sen aiheuttamalla hiljaisuudella on myös konkreettisia vaikutuksia ihmisten terveyteen ja hyvinvointiin. Muutamat vastaajat kuvasivat kuinka naiset kärsivät sairauksistaan, kun eivät kehdanneet mennä lääkäriin (TYKL/Kys/46/281) tai elivät miesten väkivallan alla, enemmän tai vähemmän yhteisön tietäessä asiasta (esim. TYKL/Kys/46/358 ja TYKL/Kys/46/200). Nonkommunikaation seuraukset eivät kuitenkaan ole vahingollisia vain naisille, vaan myös miehet, jotka ovat todistaneet traumaattisia tapahtumia ja sen peittelyä ovat joko luultavasti myös itse kärsineet tai ainakin tunnistaneet toisen kärsimyksen sekä häpeän ja sitä seuraavan peittelyn vahingollisuuden. Esimerkiksi eräs vastaaja muisti äitinsä saamaa keskenmeno, jonka jäljet tuli siivota ennen kuin paikalle voitiin hakea kättilö. ”Niin hullua häveliäisyyttä se oli siihen aikaan” (TYKL/Kys/46/170).

Niissä harvoissa vastauksissa, joissa kuitenkin käsiteltiin sukupuoli- ja naistentauteja, nostettiin esille häpeä ja aiheiden ympärille kiertyneet erilaiset nonkommunikaation muodot kuten salailu ja vaikeneminen. Sen lisäksi, että nonkommunikaatio ilmenee arkistoissa hiljaisuuksina, se on myös talletettua hiljaisuutta, jotka tulevat esille kieltojen, häpeäkertomusten ja muiden metaviestien avulla.

Toisaalta tulee muistaa, ettei nonkommunikaatio itsessään ole arvolatautunut termi tai ilmiö. Vastaajat ja oletettavasti myös vastaamatta jättäneet ovat kuitenkin olleet tietoisia kulttuurissaan vallitsevista normeista, sillä he tiesivät kertoa sukupuoli- ja naistentauteihin liittyvästä häpeästä, pilkasta ja yhteisöstä eristämisestä. Tällöin sukupuoli- ja naistentaudeista vaikeneminen yksittäisenä tilanteena suojaa yksilöä kyseisessä tilanteessa, mutta rakentaa hiljaisuuden ja tietämättömyyden aukkoja niin kulttuuriin kuin tämän kyselyn tapauksessa arkistoon.

5 Lopputulema

Tutkimusaineiston läpikäynti kartutti tietoja sukupuoli- ja naistentaudeista, joihin liittyviä hiljaisuuksia pyrittiin tavoittamaan soveltamalla nonkommunikaation käsitettä. Tutkimus sijoittui folkloristiikan ja arkistoalan, tarkennettuna muistitiedon sekä arkistojen hiljaisuuksien kentälle. Tarkastelemalla aineistoa tiedostaen muistitiedon erityispiirteiden ja nimenomaan arkistolle suunnatun arkistokirjoittamisen avulla voimme esimerkiksi tämän tutkimuksen aineistosta huomata, etteivät arkistot vain luo hiljaisuuksia, vaan myös *tallentavat* kulttuurissa ilmeneviä hiljaisuuksia.

Arkistoaineistolla ei ole parasta ennen päivämäärää, vaan vanhatkin aineistot kuten TYKL-kyselyt antavat vieläkin uusia tutkimusaiheita ja niihin liittyviä vastauksia, kunhan tutkija osaa kysyä ja kuunnella. Uudenlainen luentatapa sekä uudenlaiset menetelmät tarjoavat uusia keinoja tavoittaa arkistoihin tallennettuja arvoja, normeja ja asenteita sekä arkistoon tallennettuja hiljaisuuksia.

Sukupuoli- ja naistentauteiden, tai paremminkin sukupuolitettujen tautien ympärillä on vielä paljon tutkittavaa hiljaisuuksista johtuvan aukkoisuuden vuoksi. Sukupuolivouma ja tautikäsitteiden sukupuolittuminen ei ole vain historiaa, vaan on läsnä myös nykyaikana, jossa naisten sydänkohtauksia tai neurokirjon piirteitä tunnustetaan heikosti miehisen oirekuvaston vuoksi. Vinouman seuraukset voivat olla siis jopa hengenvaaralliset, mutta ne aiheuttavat myös häpeää ja huonommuuden tunnetta. Toisaalta, miesnormi lääketieteessä tai kulttuuriantutkimuksessa ei palvele myöskään miehiä, sillä miestentaudit ja miehiin liitetyt sairauskäsitykset oli suljettu pois tämän tutkimuksen aineistona käytetystä kyselystä. Normit voivat siis aiheuttaa hiljaisuuksia joko vaikenemisella tai sokeudella. Häpeän ja hiljaisuuden kierre ei koske vain sukupuoli- tai naistentauteja eikä pelkästään sairauksia, vaan kyseinen itseään ruokkiva kehä koskee myös monia muita leimaavia ilmiöitä.

Niissä vähissä vastauksissa, jossa kyseisiä sairauksia ja sellaisina pidettyjä ilmiöitä kerrottiin sairauksien ilmenemisestä, oireista ja hoidoista. Hoitojen kuvaukset vahvistavat ja laajentavat sitä sängen vähäistä tietomäärää, joka ilmeni aiemmista sukupuoli- ja naistentauteihin liittyneistä kansanparannuksen alaan kuuluvista tutkimuksista. Sukupuolitauteihin ja naistentauteihin liittyvissä vastauksissa kuvataan yhteiskunnan ja kulttuurin kipukohtia ja

varjoisia nurkkia, kuten naisiin kohdistuvaa väkivaltaa sekä häpeänkulttuuria. Vastausten informaatioarvo ei rajoitu vain annettuihin tietoihin, vaan tämän tutkimuksen perspektiivistä tärkeimmäksi muodostuivat kyseisten sairauksien ympärillä vallinnut häpeä, kiellot sekä hiljaisuudet, jotka vastaajat kirjoittivat auki metaviesteiksi.

Metaviestit, eli viestintää ohjaavat viestit ilmaisevat sopivia tapoja käsitellä asioita, joka oli tämän tutkimuksen tapauksessa vaikenemista ja salailua, nonkommunikaatiota. Peittely- ja salailu-ryhtyistä huolimatta asioiden torjuminen, kieltäminen tai vaikeneminen on myös niiden läsnä olevaksi tekemistä. Asioiden poissaoleminen voi olla vaikeampaa havaita kuin niiden kieltäminen tai poissa pitäminen.

Nonkommunikaatiolla on aina jokin funktio, tässä tutkimuksessa arvioin sen olevan suojaavuus häpeältä. Toisaalta vastaajat saattoivat vastatessaan myös vain noudattaa kulttuurinsa normeja jättämällä vastaamatta tai nonkommunikaatio oli aiheuttanut aukon asioiden käsittelytapoihin, jolloin vastaajilla ei ollut tietoa asioista. Osa vastaajista ilmaisi tietämättömyytensä, suurempi osa jätti vastaamatta jostain muusta syystä.

Vaikka nonkommunikaatiolla olisi jokin tarkoitus, sen seuraukset voivat olla erilaiset tai laajemmat kuin yksittäisen tilanteen tapahtumat. Tässä tutkimuksessa kävi myös ilmi kuinka vaikeneminen ja häpeä periytyy, mutta ei poista sukupuoli- ja naistentauteina pidettyjä ilmiöitä tai niiden oireita. Nonkommunikaatiossa olennaista ovat kommunikointitilannetta ohjaavat kehykset, mutta kehykset ohjaavat myös sitä kuinka yksilö voi käsitellä ja käsittää asioita. Jos yksilöllä ei ole asioiden käsittelyyn ja viestimiseen tarvittavia työkaluja ja ne evätään häneltä, kyseessä on hermeneuttinen epäoikeudenmukaisuus.

Kulttuurissa ilmeneviä hiljaisuuksia voidaan tarkastella nonkommunikaation, kehysten ja metaviestien avulla. Tutkimuksen aihe ohjaa nonkommunikaation käsittelyn synkille poluille, mutta tulee muistaa, että nonkommunikaatio itsessään ei ole arvolatautunut termi tai ilmiö. Nonkommunikaation vaikutus voi olla myös positiivinen. Tulevaisuudessa tässä tutkimuksessa käytettyä metodia voi soveltaa myös muunlaisen kuin negatiivisen nonkommunikaation havainnoinnissa. Lisäksi toivon, että tämä menetelmä auttaa hahmottamaan kuinka hiljaisuuksia syntyy kulttuuriin, miten niitä pidetään yllä ja mitä seurauksia sillä on.

Muut lähteet

Finlex, Suomen säädöskokoelma 39–001/1889. Rikoslaki 39–001/1889 luku 22

Lapsenmurhasta § 5. Antopäivä 19.12.1889. Viitattu 12.4.2025.

https://www.finlex.fi/fi/lainsaadanto/saadskokoelma/1889/39-001?language=fin&highlightId=568972&highlightParams=%7B%22type%22%3A%22BASIC%22%2C%22search%22%3A%22siki%3B%22%7D#chp_22_sec_4_subsec_1

Kielitoimiston sanakirja. 2024. Hakusana: luonnollinen. Viitattu 12.4.2025.

<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/#/luonnollinen?searchMode=all>

Tiitinen, Aila. 2025. Raskaudenkeskeytys. *Duodecim: Terveyskirjasto* (verkkosivu).

12.2.2025. Viitattu 12.4.2025. <https://www.terveyskirjasto.fi/dlk00166>

Lähteet

- Bateson, Gregory & Bateson, Mary Cathrine. 1988. *Angels fear: An investigation into the nature and meaning of the sacred*. London: Rider.
- Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina. 2006. Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä* toimittaneet Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 25–48.
- Forstadius, Annukka. 1986. ”Maijalla on tänään huonot päivät” – *Kuukautiset suomalaisessa kulttuurissa 1800-luvun lopulta 1940-luvulle*. Helsinki.
- Foucault, Michel, et al. 2014. *Parhaat*. Niin & näin: Eurooppalaisen filosofian seura.
- Fricke, Miranda. 2007. *Epistemic Injustice: Power and the Ethics of Knowing*. Oxford: University Press.
- Hako, Matti. 1957. *Kansanomainen lääkintätietous*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Helsti, Hilikka. 2000. *Kotisyntytysten aikaan: Etnologinen tutkimus äitiyden ja äitiysvalistuksen konflikteista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Henttonen, Pekka. 2015. *Johdatus Asiakirjahallinnan Tutkimukseen*. Helsinki: Avain.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2000. Miten sairaus rakentuu sosiaalisesti? Teoksessa *Terveys sosiologian Suuntauksia* toimittaneet Kangas, Ilkka, et al. 53–73. Helsinki: Gaudeamus.
- Honkasalo, Marja-Liisa. 2008. *Reikä Sydämessä: Sairaus Pohjoiskarjalaisessa Maisemassa*. Tampere: Vastapaino.
- Hynninen, Anni. 2011. Elämää kerroksittain, Arkistokirjoittamisen kontekstualisointi. Teoksessa *Tekstien rajoilla: Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin* toimittaneet Lakomäki, Sami; Latvala, Pauliina & Lauren, Kirsi. 259–295. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. 2016. Diskurssiivinen maailma: Teoreettiset lähtökohdat ja analyyttiset käsitteet. Teoksessa *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö* toimittaneet Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. 25–50. Tampere: Vastapaino.
- Keski-Petäjä Miina. 2015. Kielletty aborttihalu. Potilaskertomukset abortin sosiaalishistoriallisen tarkastelun pohjana. Teoksessa *Salattu, hävetty, vaiettu: Miten*

- tutkia piilossa olevia ilmiöitä* toimittaneet Häkkinen, Antti & Salasuo, Mikko. 197–233. Tampere: Vastapaino.
- Kirveennummi, Anna. 2023. *Kutsu osallistua tieteelliseen toimintaan: Etnografisia näkökulmia monitieteiseen kyselytoiminnan yhteistyöhön ja käytäntöihin*. Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Kivilaakso, Katri; Pesonen, Pete & Taavetti, Riikka. 2022. Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus. Teoksessa: *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos* toimittaneet Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka. 88–114. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Knuutila, Seppo et al. 2002. Johdanto. Teoksessa: *Puuttuvat viestit: Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa* toimittaneet Ketola, Kimmo. et al. 7–10. Helsinki: Gaudeamus.
- Knuutila, Seppo. 2002. Vaitiolo, salaisuudet ja ilmaisukiellot. Nonkommunikaation kontekstuaalisia merkityksiä. Teoksessa *Puuttuvat viestit: Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa* toimittaneet Ketola, Kimmo. et al. 119–150. Helsinki: Gaudeamus.
- Korhonen, Anu. 2013. *Kiusan henki; Sukupuoli ja huumori uuden ajan alussa*. Keuruu: Atena kustannus oy.
- Korkiakangas, Pirjo; Olsson, Pia; Ruotsala, Helena & Åström Anna-Maria. 2016. Kirjoittamalla kerrottua. Teoksessa *Kirjoittamalla kerrotut: Kansatieteelliset kyselytiedon lähteinä* toimittaneet Ekrem, Carola; Korkiakangas, Pirjo; Olsson, Pia.; Ruotsala, Helena. & Åström, Anna-Maria. 7–39. Helsinki: Ethnos.
- Kortelainen, Anna. 2005. *Levoton nainen: Hysterian kulttuurihistoriaa*. Helsinki: Loisto: Tammi.
- Latvala, Pauliina. 2004. Kerrotun ja kertomatta jätetyn jäljillä: Suvun suuri kertomus -keruu ja tutkimusprosessin vaiheet. Teoksessa *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat* toimittanut Kurki, Tuulikki. 138–170. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laurén, Kirsi & Jaago, Tiiu. 2022. Trauma, muistitieto ja kertomuksen tutkiminen. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos* toimittaneet Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka. 160–185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtonen, Jussi & Wahlström, Iina (toim.). 2002. *TYKL-arkisto. Käyttäjän opas*. Turku: Turun yliopisto, Digipaino.
- Lidman, Satu. 2011. *Häpeä! Nöyryyttämisen ja häpeämisen jäljillä*. Jyväskylä: Atena.

- Lundell-Reinilä, Hanna & Parpola, Antti. 2023. *Lähti kuin kuppa Töölöstä: Seksitautien historiaa Suomessa*. Helsinki: SKS Kirjat.
- Löfström, Jan. 1999. *Sukupuoliero agraarikulttuurissa: "se nyt vaan on semmonen"*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lönnrot, Elias. 2002. *Suomalaisen Talonpojan Koti-Lääkäri*. Tampere: Lääketieteellinen Oppimateriaalikustantamo.
- Mattila, Markku: Rotuhygieniä ja kansalaisuus. Teoksessa *Kansalaisuus ja kansanterveys toimittaneet Helén, Ilpo & Jauho, Mikko*. 110–127. Helsinki: Gaudeamus.
- Martin, Emily. 1989. *The Woman in the Body: A Cultural Analysis of Reproduction*. Milton Keynes: Open University Press.
- Moss, Michael & Thomas, David. a2021. Theorising the Silence. Teoksessa *Archival Silences: Missing, Lost and Uncreated Archives* toimittaneet Moss, Michael & David Thomas. 10-25. Routledge.
- Moss, Michael & Thomas, David. b2021. Filling the Gaps. Teoksessa *Archival Silences: Missing, Lost and Uncreated Archives* toimittaneet Moss, Michael & David Thomas. 227-241. Routledge.
- Olsson, Pia. 2016. Kyselyaineistojen dialogisuus. Teoksessa *Kirjoittamalla kerrotut: Kansatieteelliset kyselyt tiedon lähteinä* toimittaneet Ekrem, Carola; Korkiakangas, Pirjo; Olsson, Pia.; Ruotsala, Helena. & Åström, Anna-Maria. 155–184. Helsinki: Ethnos.
- Peltonen, Ulla-Maija. 1996. *Punakapinan muistot: Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija. 2006. Muistitieto folkloressa. Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä* teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija. 93–119. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Peltonen, Ulla-Maija. 2015. Arkistojen hiljaisuudet. Teoksessa *Elävä aineeton kulttuuriperintö: Hankkeen loppuraportti* toimittaneet Kanerva, Anne & Mitchell, Ritva. 183–188. Kulttuuripoliittisen tutkimuksen edistämissätiö Cuporen verkkojulkaisuja 28. Museovirasto.
- Portelli, Alessandro. 2006. Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa: Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä* toimittaneet Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija. 49–64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Pöysä, Jyrki. 2006. Kilpakirjoitukset muistitietotutkimuksessa. Teoksessa *Muistitietotutkimus: Metodologisia kysymyksiä* toimittanut Fingerroos, Outi. 221–244. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Rossi, Leena-Maija. 2010. Sukupuoli ja seksuaalisuus, eroista eroihin. Teoksessa *Käsikirja sukupuoleen* toimittaneet Saresma, Tuija; Ross, Leena-Maija & Juvonen, Tuula. 21–38. Tampere: Vastapaino.
- Salonen, Anni. 2022. SKS:n aktiivivastaajien kirjoitusmotiivien jäljillä. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos* toimittaneet Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka. 115–134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka. 2022. Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos* toimittaneet Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka. 10–43. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Seidelin, Mette & Christina, Larsen. 2021. The Voices of the Children and Adolescents in the Archive. Teoksessa *Archival Silences: Missing, Lost and Uncreated Archives* toimittaneet Moss, Michael & David Thomas. 186–207. Routledge.
- Spongberg, Mary. 1997. *Feminizing Venereal Disease – The body of the Prostitute in Nineteenth-Century Medical Discourse*. New York: New York University Press.
- Suoninen, Eero. 2016. Kielenkäytön vaihtelevuuden analysoiminen. Teoksessa *Diskurssianalyysi: Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö* toimittaneet Jokinen, Arja; Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero. 51–72. Tampere: Vastapaino.
- Taavetti, Riikka. 2013. *Rivien välistä Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen historian tutkimuksen lähteet ja suomalaiset arkistoratkaisut*. Jyväskylä. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201307312105>
- Taavetti, Riikka. 2021. ”JOTTA MEIDÄT MUISTETTAISIIN SELLAISINA KUIN ELIMME”: Queerit äänet ja muistitietoarkistojen hiljaisuudet. *SQS – Suomen Queer-tutkimuksen Seuran lehti*, 15 (1-2). 37–53. <https://doi.org/10.23980/sqs.112513>
- Taira, Teemu. 2004. Kartanpiirtäjän kulkuneuvo. Kirjoituskilpakeruun lukumahdollisuuksista. Teoksessa *Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat* toimittanut Kurki, Tuulikki. 40–64. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Taira, Teemu. 2006. *Työelämän arvomuutos työttömien kerronnassa*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Talve, Ilmar. 1984. *Turun yliopiston Kansatieteen laitos 1958–1983*. Turku: Turun yliopisto.

- Tetri, Anna-Karoliina. 2022. *Värjää ja neulo*. Helsinki: Helsingin kustannusosakeyhtiö Otava: Moreeni.
- Thomas, David. et al. 2017. *The Silence of the Archive*. Neal-Schuman. American Library Association.
- Turpeinen, Oiva. 2012. *Kuppa: kuninkaan ja kerjäläisen vitsaus*. Somero: Amanita.
- Vainio-Korhonen, Kirsi. 2018. *Musta-Maija ja Kirppu-Kaisa: Seksityöläiset 1800-luvun alun Suomessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- van Vree, Frank. 2013. Absent memories. *Cultural Analysis*, 12, 1-12.
- Vesala, Kari Mikko. 2001. Gregory Bateson, relationistinen sosiaalipsykologia. Teoksessa *Sosiaalipsykologian suunnannäyttäjiä* toimittaneet Hänninen, Vilma. et al. 155–175. Tampere: Vastapaino.
- Vesala, Kari Mikko; Ketola, Kimmo; Knuutila, Seppo & Mattila, Antti. Mitä enkelit pelkäävät? Teoksessa *Puuttuvat viestit: Nonkommunikaatio inhimillisessä vuorovaikutuksessa* toimittaneet Ketola, Kimmo. et al. 2002. 11–41. Helsinki: Gaudeamus.
- Vuorinen, Heikki S. 2006. *Tautinen Suomi 1857-1865*. Tampere University Press: Taju.